

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ ve SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hz. PEYGAMBER'İN HANIMLARINDAN HAFSA'NIN
HAYATI ve KİŞİLİĞİ

Danışman
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

Hazırlayan
Fatma ATEŞ

ŞANLI URFA
2007

ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN danışmanlığında, Fatma ATEŞ'in hazırladığı "Hz. Peygamber'in Hanımlarından Hafsa'nın Hayatı ve Kişiliği" konulu bu çalışma 09/02/2007 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN İmza:

Üye : Doç. Dr. Kasım ŞULUL İmza:

Üye :Yrd. Doç. Dr. Mustafa EKİNCİ İmza:

Bu Tezin İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım

Prof. Dr. Zuhal KARAHAN KARA
Enstitü Müdürü

Bu Çalışma Tarafından Desteklenmiştir.

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖN SÖZ.....	I
KISALTMALAR.....	II
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	III
II. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	III
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	IV
IV. ARAŞTIRMANIN PLANI.....	IV

GİRİŞ

HZ. PEYGAMBER İLE EVLENMEDEN ÖNCE HAFSA.....	1
A. Doğumu, Ailesi ve Nesebi.....	1
B. Yetiştigi Çevre.....	5
C. Hafsa'nın Huneys b. Huzafe İle Evlenmesi.....	7
D. Hafsa'nın Medine'ye Hicreti.....	9
E. İlk Kocası Huneys b. Huzafe'nin Vefatı.....	11

I. BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER ve DÖRT HALİFE DÖNEMİNDE HAFSA

A. HZ. PEYGAMBER'İN HANIMI HAFSA.....	13
1. Hz. Peygamber ile Evliliği.....	13
2. Hz. Peygamber'in Evinde Hafsa.....	18
3. Tahrim Hadisesi.....	21
4. Diğer Eşlerle İlişkiler.....	29
B. HZ. PEYGAMBER'İN ÖLÜMÜNDEN SONRA HAFSA.....	36
1. Dört Halife Döneminde Hafsa.....	36
2. Siyasi Olaylarda Hafsa'nın Tutumu.....	38
3. Hafsa'nın Vefatı.....	43

II. BÖLÜM

HAFSA'NIN KİŞİLİĞİ ve MUSHAF'IN MUHAFAZASINDAKİ ROLÜ

A. Kişiliği ve Farklı Yönleri.....	46
B. Mushaf'ın Muhafazasında Hafsa'nın Rolü.....	51
SONUÇ.....	55
BİBLİYOGRAFYA.....	58
ÖZET.....	62
SUMMARY.....	63

ÖN SÖZ

İslâmiyet, Hz. Peygamber'in sağlığında tedricen teşekkül etmişti. Reform niteliği taşıyan İslâm'ın prensipleri peyderpey vaz edilmişti. Mekke döneminde tek hanımla evli olan Hz. Peygamber sonraki senelerde başka hanımlarla evlenmiştir. Bu evlilikler farklı sebepler neticesinde gerçekleşmiş olup; özellikle İslâm hukukunun, kadınlarla ilgili bahisleri için son derece faydalı olmuştur.

Farklı karakterleri, yetişme tarzları, farklı özellikleri ile Hz. Peygamber'in her hanımının hayatı ve İslâm'a hizmeti incelenmeğe değer özellikler taşır. Ömer'in kızı Hafsa'yı "mü'minlerin anneleri" sıfatını kazanmış hanımlardan biri olarak tezimize konu olarak seçtik. Genç yaşta kocasını kaybeden Hafsa'nın Hz. Peygamber ile evliliği, hem bu genç hanımı teselli etmiş; hem de Ömer taltif edilerek onunla Hz. Peygamber arasında yakın akrabalık bağı kurmuştur.

Bu araştırmada Hz. Peygamber'in hanımlarından birkaç tanesi hariç genel olarak hanımlarının hayatları hakkında fazla bir malumatın olmadığını gördük. Hz. Peygamber'in 38 yıllık evlilik hayatı göz önünde bulundurulduğunda hanımlarıyla geçirdiği sürenin yaşamının üçte ikilik bölümü olmasına rağmen yeteri kadar göz önünde bulundurulmadığını, uzun yıllar birlikte yaşadığı hanımlarının da yeterince tanınmadığını müşahede ettik. Bu düşünceden hareketle tezimize konu olarak seçtiğimiz Hafsa'nın hayatını ve kişiliğini inceledik.

Hz. Peygamber'in bilinen bazı hanımlarının aksine Hafsa'nın çok tanınan bir kadın olmaması işimizi zaman zaman zorlaştırdı. Kaynakların temini, elde edilen kaynakların da mevcut bilgileri tekrarlaması gibi olumsuzluklarla karşılaşmamıza rağmen Hafsa'nın yaşamını klasik anlatımın dışında farklı bir bakış açısıyla inceleme arzusu çalışmamızı devam ettirmede bizi motive eden en önemli unsur oldu.

Bu amaçla başladığımız araştırmamızda bize yol gösteren değerli hocamız Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN'a, Arapça kaynakların temininde yardımcı olan İbrahim KONAK'a ve Arapça metinlerin tercümesinde yol gösteren Mehmet DEMİR'e teşekkür ederim.

Fatma ATEŞ
ŞANLI URFA
13.10.2006

KISALTMALAR

b.	: (ibn) oğlu
bt.	: (bint) kızı
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H, h.	: Hicrî
Hız.	: Hazreti
m.	: Miladi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
t.y.	: Basım Tarihi Yok
thk.	: Tahkik
tsh.	: Tashih
y.y	: Basım Yeri Yok
Yay.	: Yayınları

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Çalışmamızda, Hz. Peygamber'in hanımlarından Hafsa bt. Ömer'in hayatını inceledik. Ulaşabildiğimiz kaynaklar ölçüsünde Hafsa'nın hayatını doğumundan başlayarak yaşadığı çevre ve olaylar perspektifinde incelemeğe çalıştık. Onun hayat hikâyesini anlatırken kaynakların ışığında tarafsız bir bakış sergilemeğe gayret ettik.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI

Tarihte önemli bir iz bırakan şahsiyetlerin kendi hayatları kadar, birlikte oldukları kişilerin hayatları da her zaman merak ve inceleme konusu olmuştur. Hz. Peygamber'in hayatı, insanlık tarihi açısından reform sayılabilecek uygulamalar getirmesi dolayısıyla pek çok kitabın konusu olmuştur. Hz. Peygamber 63 yıllık ömrünün bir bölümünü birden fazla hanımla evli olarak devam ettirmiştir. Birçok farklı sebep neticesinde gerçekleşen evliliklerde Hz. Peygamber, hanımlarının hayatını; hanımları da Hz. Peygamber'in hayatını etkilemişlerdir.

Ancak Hz. Peygamber'in hayatı anlatılırken 38 yılını birlikte geçirdiği hanımlarının hayatı ya yeteri kadar kendine yer bulamamış; ya da beşeriyet sıfatları göz ardı edilerek hayatlarının daha çok dini yönü üzerinde durulmuştur. Bu durumda hem onların hayat hikâyeleri doğru olarak anlaşılammış; hem de Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği kuralların, kısmen de olsa eksik anlaşılmasına neden olmuştur.

Bu nedenle Hz. Peygamber'in yalnızca daha çok tanınan hanımlarının değil; fazla tanınmayan hanımlarının hayatlarının da araştırılması gerektiğini düşünmekteyiz. Şüphesiz bu araştırmalar, İslâm aile kültürüne çok şey kazandıracaktır.

İşte bu düşünceden hareketle Hz. Peygamber'in hanımlarından Hz. Hafsa'nın hayatını ulaşabildiğimiz kaynaklar dâhilinde incelemeye çalıştık. Ancak Hafsa'nın özellikle çocukluk ve gençlik dönemi ile ilgili kaynakların çok da aydınlatıcı bilgi verdiğini söyleyemeyiz. Satır aralarına sıkıştırılmış birkaç detaydan yola çıkıp; o dönemin genel durumunu da göz önünde bulundurarak yorumlarımızla o döneme ait fikirlerimizi belirttik. Rivayetler çerçevesinde hayatını incelediğimiz Hafsa'nın, yaptıklarından yola çıkarak şahsiyeti ve karakteri hakkında bazı yorumlarda bulunmaya çalıştık.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırmamızı yaparken bilhassa siyer, tabakat, neseb, ve İslam tarihi kaynaklarından istifade ettik. Yaptığımız çalışma biyografi olduğu için, özellikle tabakat kitaplarından faydalandık. Hz. Peygamber devri kadınları hakkında en geniş ve güvenilir bilgiler hususunda bilhassa İbn Sa'd'ın *Tabakat*'i ve İbn Hacer'in *İsabe*'si, en fazla yararlandığımız tabakat kitaplarıdır.

Bunun yanında siyer kitapları, başvurduğumuz kitaplar arasındadır. İlk devir İslâm Tarihi araştırmalarında, Hz. Peygamber devrine en yakın olanlar diğerlerine nazaran daha önemli olduğundan daha çok ilk devir siyer kitaplarına başvurduk. Bunlar arasında İbn İshak'ın *Sire*'si bu konuyla ilgili başvurduğumuz kaynaklara örnek gösterilebilir. Bunun yanında İbnü'l-Esir'in *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahabe*'sinden, Sâlihî'nin *Kitâbu Ezvâci'n-Nebî* adlı eserinden de istifade ettik. Ayrıca, Belâzurî'nin *Ensâbu'l-Eşraf*'ından ve Zübeyr b. Bekkâr'ın *Nesebu Kureşsiyyin* adlı eserlerinden faydalandık.

Ayrıca, Ya'kûbi'nin *Târihu'l-Yâ'kûbi*, Taberi'nin *Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, İbnü'l-Cevzi'nin *Sıfatü's-Safve*, İbn Hazm el-Endülüsî'nin *Cevâmiu's-Sîretü'n-Nebeviyye*, İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye* isimli eserinden de yararlandık.

Araştırmamızı ilgilendiren ayetlerin tefsiri için, İbn Kesîr'in, *Hadislerle Kur'an'ı Kerim Tefsiri*, Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın, *Hak Dini Kur'an Dili*, adlı eserleriyle beraber; Seyyid Kutup'un, *Fîzilâl-il Kur'an*, adlı tefsir kitabına da müracaat ettik. Konumuzla ilgili ayetlerin nüzul sebebini öğrenmek amacıyla Tahsin Emiroğlu'nun, *Esbâb-ı Nüzûl*'undan faydalandık.

Konumuzla ilgili olması nedeniyle Şibli Numâni'nin, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi* ve *Asr-ı Saadet* isimli eserlerinden de istifade ettik.

Araştırmamızla ilgili olması nedeniyle Osman ve Ali dönemlerinde meydana gelen siyasi olaylarda kadınların durumunun tespitinde, İbnü'l-Esir'in *el-Kâmil fi't-Târih*'inden faydalandık.

Konumuzla ilgili fikhî konuları ihtiva ettiğinden dolayı Vehbe Zuhaylî'nin *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi* ve Abdülkerim Zeydan'ın *İslam Hukukuna Giriş* adlı eserleride istifade ettiğimiz diğer iki eserdir.

Bununla birlikte daha güncel eserler olarak nitelendirebileceğimiz çalışmalardan, Muhammed Hamidullah'ın *İslam Peygamberi*, Rıza Savaş'ın *Hz.*

Muhammed Devrinde Kadın ve Ziya Kazıcı'nın *Hz. Muhammed'in Eşleri ve Aile Hayatı* adlı eserlerden de istifade ettik.

IV. ARAŞTIRMANIN PLANI

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir. Girişte Hafsa'nın Hz. Peygamber ile evliliğinden önceki hayatı, doğumu, nesebi, yetiştiği çevre, ilk evliliği ve Medine'ye hicretini anlattık.

Birinci bölümün ilk kısmında Hafsa'nın Hz. Peygamber ile evliliğini, Hz. Peygamber'in diğer eşleriyle ilişkilerini ve "Tahrim" hadisesindeki rolünü inceledik.

Birinci bölümün ikinci kısmında ise Hz. Peygamber'in vefatından sonraki dört halife döneminde siyasi çalkantılara karışıp karışmadığını, ayrıca vefat tarihi ile ilgili farklı rivayetleri sunmaya çalıştık.

İkinci bölümde ise Hafsa'nın kişiliği, Hz. Peygamber'in diğer hanımlarından farklı yönleri ve Kur'an'ın muhafaza edilmesinde oynadığı rol üzerinde durduk

Araştırmamız Sonuç ve Bibliyografya ile son bulmaktadır.

GİRİŞ

HZ. PEYGAMBER İLE EVLENMEDEN ÖNCE HAFSA

A. Doğumu, Ailesi ve Nesebi

Hafsa, İslâm dünyasının ikinci halifesi, aynı zamanda Hz. Peygamber'in yakın dostu Ömer'in kızıdır. Kaynaklarda geçtiği şekli ile soyu şöyledir: “ Hafsa bt. Ömer b. Hattâb b. Nüfeyl b. Abdi'l-Uzza b. Riyah b. Abdullah b. Kurt b. Rizah b. Adıyy b. Ka'b b. Lüey el-Kureşsiyye.”¹ Hafsa'nın babası Ömer, Ebu Hafs olarak künyelenmiştir.²

Hafsa'nın annesi Zeynep bt. Maz'un b. Habib b. Vehb b. Huzeyfe b. Cumahiyye'de ashabtandır.³

Hafsa, baba tarafından Adıyoğulları'na mensup olup Hz. Peygamber ile soyları sekizinci göbekte birleşmektedir.

Hafsa'nın nesebi, anne ve baba tarafından itibarlı ailelere dayanır. Hafsa'nın babası Ömer'in kabilesi Adıyoğulları, Kureyş kabileleri arasında nüfuz sahibiydi. Kureyşliler tarafından ihdas edilen vazifeler içinde, sefâret⁴ görevini yerine getirmekte olup; bu da kabilenin saygınlığıyla paralel bir görevdi. Adıyoğulları, Kureyş ile diğer bir kabile arasında siyasi bir müzakere olacağı zaman kabileyi temsil etmesi için elçi olarak görevlendirilirdi. Böyle önemli bir

¹ İbn Sa'd, Muhammed (230/845), *et- Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, 2. Basım, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiye, Beyrut 1997, VIII,81; Şeybanî, Ahmed b. Amr b. Ed-Dahhâk Ebu Bekir (287/900), *el-Ahâd ve'l-Mesâni*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el Cevâbir, Dâru'r-Riyad, Riyad 1991, V, 407; Taberi, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir (310/922), *Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, Basım, Dâru'l-Kütubi'l İlmiyye, Beyrut 1987, II, 213; el-Leysi, Halife_b. Hayyât, Ebu Amr el-Asfari, *Târih-u Hâlife İbn Hayat* (240/854), Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1397, I, 66; Kazıcı, Ziya, *Hiz. Muhammed'in Eşleri ve Aile Hayatı*, Çamlıca Yay., İstanbul 2003, s. 189.

² İbn Sa'd, III, 201.

³ en- Nuveyrî, Şehabeddin Ahmed b. Abdilvehab b. Muhammed (733/1333), *Nihâyetü'l-Ereb fi Fununi'l-Edeb, el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Ammeli'l-Kitab*, Kahire 1975, XVIII, 176; Zübeyr b. Bekkâr, Ebu Abdillâh b. Zübeyr b. Bekkâr b. Abdillâh (256/870), *el-Müntehab min Kitâbi Ezvâci'n-Nebi*, thk. Sakine Şehâbi, Beyrut 1983, s. 422.

⁴ Sefâret: Mekkelilerin başka devlet ve kabilelerle münasebetlerinde, gönderilecek heyete başkanlık etme görevi idi. Bu görevin sürekli olarak bir ailede kalmadığı görülür. Mekke'de bu görevi İslâm'ın ortaya çıkışı sırasında Adıyoğulları'ndan Ömer b. Hattab yerine getiriyordu. (*Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Redaktör: Hakki Dursun Yıldız, İstanbul 1986, I, 135).

görevin Adiyogulları kabilesine verilmiş olması, kabileler arasındaki konumunu göstermesi açısından önemlidir.

Hafsa'nın baba tarafından büyük dedesi Nevfel b. Abdüluzza, eşraftan kişilerin davalarında karar mercii kabul edilirdi. Nevfel'in iki kişi veya iki kabile arasında meydana gelen ihtilaflarda karar mercii olarak kabul edilmesi, toplumdaki konumunu ortaya koymaktadır. Hatta Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalip ile Harb b. Umeyye arasında kabile reisliği hususundaki tartışmayı da o sonuçlandırmıştır.

Bununla beraber yine baba tarafından amcazadesi olan Zeyd, kabiliyetleri ve fikirleri ile kavminin ileri gelenlerinden olup, Hz. Peygamber'in bi'setinden önce putperestliği reddeden kişilerden biriydi.⁵ Onun, halkının inançlarına karşı çıktığı ve onlara İbrahim'in dinini kabul ettirmeğe çalıştığı zikredilir. Kaynaklarımızda Câhiliye döneminde kızların öldürülmesine karşı çıkanlardan bahsedilirken ismi zikredilenlerden biri de Zeyd'dir. Kızını öldürmek isteyen birisiyle karşılaştığında kızın bakımını üstlenmeyi vaad ederek bunu yapmaktan alıkoyar; kız biraz büyüdüğünde babasını, onu alıp almamakta serbest bırakırdı.⁶

Hafsa'nın annesi ve Ömer'in ilk hanımı olan Zeynep bt. Maz'un ise İslâm'ı ilk kabul eden sahabilerden Osman b. Maz'un ile Kudame b. Maz'un'un kız kardeşidir. Hafsa'nın dayısı Kudame, aynı zamanda halası Safiyye'nin de kocasıdır.⁷ Diğer dayısı Osman b. Maz'un ise Hz. Peygamber'in insanları İslâm'a gizlice davet ettiği zamanlarda, gelip ondan İslâm'ı öğrenmiş ve Müslüman olmuştur.⁸ Bu dönem, Resûlullah'ın Darül-Erkam'a yerleşmesinden önceki zamana denk gelmektedir. Osman, Habeşistan'a ilk hicret edenlerden olup aynı zamanda ilk hicret kafilesinin de reisidir.⁹ Bunun yanı sıra Osman b. Maz'un, daha cahiliye dönemindeyken içkiyi terk etmişti.¹⁰ Ayrıca Osman b. Maz'un,

⁵ Şiblî, Mevlânâ en-Numânî (1332/1914), *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, çev. Talip Yaşar Alp, I-II, Çağ Yayınları, İstanbul 1980, I, 41.

⁶ el-Halebî, Ali b. Burhanuddîn (1044/1634), *es-Sîretü'l-Halebiyye fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mun*, Beyrut 1400, I, 73.

⁷ ed-Dimeşkî, Muhammed b. Salih (972/1536), *Peygamber Külliyyatı*, çev. Halil İbrahim Kaçar, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2003, III, 399.

⁸ İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr (152/768), *es-Sîre*, thk. Muhammed Hamidullah, Hayra Hizmet Vakfı Yay., Konya 1981, s. 124.

⁹ ed-Dimeşkî, *Peygamber Külliyyatı*, II, 290.

¹⁰ Umeyrâ, Abdurrahman, *Nisâün Enzelallahu fihinne Kur'ân'en*, 3. Basım, Dâru'l-Livâ, Riyad 1983, s.145.

Resûlullah'ın sût kardeşidir. Rivayetlere göre hicretten sonra Medine'nin rutubetli iklimine intibak edememiş, hastalanmış ve bu hastalıktan kurtulamamıştır. Osman b. Maz'un Medine'de vefat eden ilk Muhacirdir.

Hafsa'nın öz kardeşi olarak kaynaklarda iki isim zikredilir. Bunlar; Zeynep'ten doğan Abdullah ve Abdurrahman'dır.¹¹ Abdullah b. Ömer, babasıyla beraber Müslüman olmuştur. Sünnete bağlılığı ile bilinir. Ebu Seleme onun faziletini şöyle dile getirir: "Ömer ibnu'l-Hattâb öyle bir devirde yaşadı ki, kendisinin benzerleri vardı. Oğlu Abdullah öyle bir zamanda yaşadı ki, onun benzeri yoktur."¹²

Hafsa'nın annesi Zeynep, Ömer'in İslâmiyet'i kabulünden sonra Müslüman olmuş ve Mekke'de vefat etmiştir.¹³

Hafsa'nın, babaları bir, anneleri ayrı erkek kardeşleri ise Ubeydullah, Âsım, Zeyd ve Muar'dır. Ömer'in diğer hanımı Müleyke'den doğan Fâtıma ile Cemile'den doğan Rukiye de Hafsa'nın kız kardeşleridir.¹⁴ Kardeşi Abdullah, fıkıh ve hadis ilminde önemli mesafe kat etmiştir. Rivayetlere göre Hafsa, kardeşi Abdullah'tan sekiz yaş büyüktür.¹⁵

Hafsa'nın doğumuna gelince: Hz. Ömer'den gelen rivayete göre, Hafsa, nübüvvetten beş yıl önce Kureyş, Kâbe'yi bina ederken¹⁶ doğmuştur. Bu ifade de bizi Hafsa'nın 605 yılında Mekke'de doğduğu sonucuna götürür. Buna göre Hafsa doğduğunda babası Ömer 15 yaşındadır. Hafsa, Ömer'in ilk çocuğudur. Hafsa'nın doğum yeri ve yılı hakkında geçen bilgi umumiyetle bu yöndedir. Arap toplumunda yazılı kayıt geleneğinin olmamasından dolayı doğum tarihleri önemli olaylarla ilişkilendirilerek hafızalarda tutulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle Hafsa'nın doğum tarihi de o zamanın önemli bir olayı ile belirtilmiş, kaynaklarda da bu şekilde yer almıştır.

Hafsa'nın, Ömer'in en büyük çocuğu olduğunu ortaya koymasından, Cahiliye döneminde kız çocuklarının gömerek öldürme âdetinden ve Ömer'in kız

¹¹ İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi't-Tarihi*, çev. Ahmet Ağırakça, Gümüş Basımevi, İstanbul 1986, III, 53; İbn Sa'd, III, 201.

¹² Canan, İbrahim, *Kütübi Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara 1995, I, 72.

¹³ Şiblî, *Bütün Yönleriyle Hz.Ömer*, II,397.

¹⁴ Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, Gonca Yayınevi, İstanbul 1986, II, 344.

¹⁵ Canan, XV,491.

¹⁶ İbn Sa'd, VIII, 65.

çocuğunu gömerek öldürdüğü şeklinde aktarılan rivayetten de bahsetmek istiyoruz. Bu konu ile ilgili rivayetler Hafsa'nın Ömer'in en büyük çocuğu olduğunu ortaya koyacaktır. Kız çocuklarının gömülerek öldürülmesiyle ilgili kaynaklarımızda geniş bilgi bulunmamakla beraber, var olanların da çeşitli nedenlerle abartıldığı kanaatindeyiz. Bu konu, başlı başına bir araştırma konusu olmakla beraber; Ömer hakkında da, kız çocuğunu gömerek öldürdüğü haberinin mevcudiyeti konumuzla ilgisi açısından üzerinde durulması gereken bir noktadır. Anlatılanlara göre Ömer, Câhiliye döneminde yaptığı bir şeyi hatırladığında güldüğünü, bir başka şeyi hatırladığını da ise ağladığını söyler. Sonrasın da kendisini güldüren şeyin elleriyle yaptıkları helvadan puta tapmak olduğunu; ağladığı şeyin ise küçük kızını eliyle gömdüğünü, kızın kendisini gömmemesi için yalvardığını buna rağmen onu gömmesi olduğunu söyler.

Bu rivayete dair eski kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bu tarz rivayetlerin ilerleyen dönemlerde uydurulmuş olması muhtemeldir. Bunun tek dayanağı bu rivayetin ilk kaynaklarda mevcut olmayışı da değildir. Çünkü: Ömer'in Câhiliye döneminde evlendiği üç hanımı vardır. Zeynep bt. Maz'un, Kureybe bt. Ebî Ümeyye el-Mahzûmî ve Müleyke bt. Cerval el-Huzâî.¹⁷ Ömer, Kureybe'yi İslâm'ı kabul etmediğinden, Hudeybiye anlaşmasından sonra h.6 yılında boşamıştır. Ondan bir çocuğu olmamıştır. Müleyke ise Ubeydullah'ın annesidir. Hafsa, Câhiliye döneminde nübüvvetten beş yıl önce dünyaya gelmiştir. Ömer'in diğer kızı Fâtıma, Ümmü Hakim'den, Rukiye ise Hz. Peygamber'in damadı Ali'nin kızı Ümmü Gülsüm'den olmuştur.¹⁸ Ömer, Fâtıma'nın ve Rukiye'nin anneleriyle İslâm'ı kabulünden sonra evlenmiştir. Buna göre Ömer'in Câhiliye döneminde tek kız çocuğu vardır. O da Hafsa'dır. Ömer, nübüvvetin 6. yılında Müslüman olduğunda 26 yaşındaydı. Bu yaştaki bir insan kızını öldürmemişse olgunlaştığı bir dönemde öldürmesi beklenemez.¹⁹ Ömer'in, Hafsa'dan önce doğmuş bir kızını gömerek öldürmüş olabileceği de Hafsa, Câhiliye döneminde doğan tek kızı olduğundan mümkün değildir. Bununla

¹⁷ İbnü'l-Esîr, III, 85.

¹⁸ İbnü'l-Esîr, III, 85; Algül, II, 344.

¹⁹ Demircan, Adnan, "Câhiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Adeti", *İstem*, Konya 2004, III, s. 25.

birlikte daha önce Ömer'in Ebu Hafs olarak künyelendiğini²⁰ söylemiştik. Arap geleneğinde kız veya erkek ayrımı yapılmaksızın en büyük çocuğun ismi "saygı" ifadesi olarak anne ve babaya künye şeklinde verilmekteydi.²¹ Bu da Hafsa'nın Ömer'in en büyük çocuğu olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Ömer'in hayatına göz atıldığında Mekke'nin saygın şahsiyetlerinden biri olduğu görülecektir. Bu nedenle Ömer'in kız çocukları hakkındaki kanaatinin bedevîlerle bir tutulmaması gerekir.

Hafsa'nın çocukluğu, gençliği ve Mekke'deki yaşamı hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgi mevcut değildir.

B. Yetiştigi Çevre

Hiz. Hafsa'nın çocukluğu ve gençliği hakkında incelediğimiz kaynaklarda aydınlatıcı bilgiye rastlayamadık. Bu nedenle yetiştigi çevrenin ve sosyal hayatın genel bir çerçevesinin ortaya konması, Hafsa'nın hayatını idrak etmede kolaylık sağlayacaktır.

Bi'setten beş yıl önce doğmuş olduğuna göre Hafsa'nın çocukluk dönemi, İslâm'ın tebliğinin ilk yıllarına rastlamaktadır. Hafsa'nın hayatının ilerleyen dönemlerini idrak edebilmek için tebliğin başlangıç aşaması ve bu başlangıcın getirdiği dini, sosyal ve kültürel değişikliklerin kısaca anlatılmasında fayda görmekteyiz.

Bilindiği üzere Risâlet'in başladığı dönemde, toplumun bir bölümü şehirlerde yaşayan hadarî, bir bölümü de çölde yaşayan bedevi halktan oluşmaktaydı. O dönemin Arap toplumunda kadınlar da sosyal statü açısından, hürler ve cariyeler olmak üzere iki sınıftan müteşekkildi. Asaletli bir soydan gelmenin büyük önem taşıdığı bu toplumda asil ve zengin bir kabileye mensup olan kadınlar, diğerlerine oranla daha itibarlı kabul edilirdi.

Arabistan'ın en önemli merkezlerinden olan Mekke, taşıdığı dinsel misyon itibarı ile diğer şehirlerden farklı bir konum ve değere sahipti.

²⁰ İbn Sa'd, III, 201; Algül, II, 343.

²¹ Bozkurt, Nebi, "Künye", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 558-559.

Mekke'nin bu önemi kazanmasında ve merkez olarak kabul edilmesinde Kâbe'nin varlığı en büyük rolü oynamaktaydı. Bunun yanı sıra Mekke'nin büyük bir ticaret potansiyeline sahip olması da bu önemi kazanmasında etkiliydi.

Mekke'de yaşayanların çoğunluğunu oluşturan Kureyş kabilesi; kabile düzeni esasına bağlı olarak birçok boylara ayrılmış olmasına rağmen hepsi de Kureyş adıyla anılmakta, geriye doğru gidildiğinde ise aynı kökte birleşmekteydiler.

Mekkeliler kabile yapısında olduğu gibi sosyal hayatlarında da bu kapsamın dışına çıkmamışlardır. Hayat felsefeleri, toplumsal asabiyet temeli üzerine kurulmuştu. Bu asabiyet, toplumu oluşturan gruplar arasında dengenin oluşturulmasında, hakların gözetilmesinde, hayatlarının ve onurlarının korunmasında güçlü bir etkendi.

Sosyal birliğin küçük birimi olan aileler, yakın akrabalık çatısı altında bir araya geliyor; ortak savunma, dayanışma, ortak çıkarlar gibi dengelerin çatısı altında yaşamlarını sürdürüyorlardı. Çıkarlarını zedeleyen bir olayla karşılaştıklarında, sıkıntı anında, bu olumsuzluğa mahal veren kişi veya kişilerden intikamlarını alıyorlardı.

Bunun yanı sıra herkes, bağlı bulunduğu kabilenin şerefini ve ortak çıkarlarını kollamak durumundaydı. Aynı kabile çatısı altında birleşen fertler, ister zalim ister mazlum olsun kabilenin her bir üyesini sahiplenmek zorundaydı. Hayat felsefeleri ve eğilimleri farklı da olsa durum değişmezdi.

Belirttiğimiz bu sebepler dâhilinde mevcut birçok unsura binaen, Mekke'de bulunan siyasi yapı, yürürlükte bulunan geleneklerle çelişen yeni dine de karşı çıkmıştır. Denilebilir ki on üç yıl boyunca devam eden bu süreçte inananların, toplum nazarında kabul görmemeleri, fazla bir aktivite sergileyememeleri, sayı ve güç açısından sınırlı bir çerçevede sıkışıp kalmaları bu karşı çıkışa bağlanabilir.

Emrine itaat edilen nüfuz sahipleri, davetin doğasıyla ilgili nedenlerden dolayı, kazanımlarını kaybetmemek için duruşlarında bir adım bile geri atmamış, muhalefet anlayışını devam ettirmişlerdir.

Yeni dinin mensupları, işkencelerden, dinden döndürmek amacıyla yapılan zorlama girişimlerinden kurtulmak, özgürlüğü teneffüs ederek huzur

içinde inançlarının gereğini yerine getirebilmek için son çare olarak hicret etmeye karar vermişlerdir.

Hafsa'nın çocukluk döneminin en önemli gelişmesi şüphesiz İslâm'ı tebliğin başlangıcıdır. Hz. Peygamber'in tebliğe başladığı sıralarda Hafsa'nın babası Ömer bu oluşumun tam karşısındadır. Ömer'in ailesi, Zeyd'den dolayı tevhid inancına aşına olsa da Ömer için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

C. Hafsa'nın Huneys b. Huzafe ile Evlenmesi

Hafsa'nın ilk eşi olan Huneys b. Huzafe, ilk Müslüman olanlardan biri olmanın yanında Habeşistan hicretine de katılanlardan biridir.²² “Kaynaklarda geçtiği şekli ile onun soyu şöyledir: Huneys b. Huzafe b. Kays b. Adiy b. Sa'd b. Sehm b. Amr b. Husayn b. Kab b. Lüey es-Sehmi'dir.²³ Huneys'in, Hz. Peygamber Darul Erkam' da Müslümanlarla bir araya gelmeden önce İslâm'ı kabul ettiği bilinmektedir.²⁴ Habeşistan'dan Mekke'ye geri dönen Müslümanlar içinde Sehmoğulları'ndan bu hicrete katılan tek kişi Huneys'tir.²⁵

Hafsa ile Huneys'in evliliği, Huneys'in Habeşistan'dan dönüşünden sonra gerçekleşmiştir. Huneys'in Habeşistan dönüşü Risalet'in altıncı yılına denk gelmekte olup, buyıl da Hz. Ömer İslâm'ı kabul etmiştir.

Kaynakların çoğu, Hafsa ile Huneys'in evliliğinin Habeşistan hicreti sonrası ve Hafsa'nın İslâm'ı kabulünden sonra gerçekleştiğini belirtir. Hafsa'nın İslâm'ı ne zaman kabul ettiği bilinmemektedir. Daha doğrusu bu konu ile ilgili kesin bir tarih veya olaydan söz edilmemektedir. Ancak Ömer'in İslâm'ı kabulünden sonra ailesinin ve yakınlarının Müslüman olduğu göz önünde bulundurulur ise Hafsa'nın da babasının Müslüman olmasından sonra İslâm'ı kabul ettiği sonucuna varılabilir.

²² İbn Sa'd, III, 300; Esad, Mahmud, *İslâm Tarihi*, sad. Ahmed Lütfi Kazancı- Osman Kazancı, Marifet Yay., İstanbul 1983, s.436; Kandemir, “Hafsa b. Ömer”, *DİA*, XV, 119; Köksal, Asım, *İslâm Tarihi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1981, III,38; Martin Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Nazife Şişman, İz Yay., İstanbul 2001, s.229.

²³ İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şîrî, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut 1988, III, 477.

²⁴ İbn Sa'd, III, 300.

²⁵ Demircan, Adnan, *Nebevi Direniş Hicret*, Beyan Yay., İstanbul 2000, s.177.

Hafsa'nın müşrik olduğu dönemde bu evliliğin gerçekleştiği belirtilse de²⁶ bu rivayet, kabul gören genel kanaate aykırıdır. Çünkü Huneys'in Habeşistan dönüşü Risâlet'in altıncı yılı olup aynı zamanda bu dönem Hafsa'nın on-on bir yaşlarında olduğu dönemdir. Ömer'in İslâm'ı kabul edişi O'nun çocukluk dönemine rastlamakla birlikte, Huneys'in Habeşistan'a yalnız hicret etmiş olması; bununla beraber Ömer'in İslâm'a karşı başlangıçtaki menfi tutumu, Hafsa ile Huneys'in evliliğinin, Hafsa'nın İslâm'ı kabulünden sonra Mekke'de gerçekleştiği görüşünü kuvvetlendirmektedir.

Hafsa ile Huneys'in evlilik tarihi kesin olmamakla beraber evliliğin gerçekleştiği yer hususundaki genel kanaat, bu evliliğin Mekke'de gerçekleştiği yönündedir.

Hafsa'nın ilk eşi olan Huneys hakkında, ulaşabildiğimiz kaynaklarda fazla bilgi aktarımı yapılmamaktadır. Huneys, ilk Müslümanlardan Abdullah b. Huzafe'nin kardeşidir,²⁷ ve Sehmoğulları kabilesine mensuptur.

Hafsa ile Huneys'in evliliği, Arap toplumunun geleneklerine uygun bir şekilde gerçekleşmiştir. Kabile hayatının otoritesini koruduğu Arap toplumunda evlilik, düşmanlıkları ortadan kaldıran, yakınlıkları ve dostlukları pekiştiren önemli bir faktör idi. Bazı evliliklerin, savaşların son bulmasına ve bu yolla iki kabilenin dostluğuna vesile olduğu da bilinmektedir.

Arap toplumunda o günün şartları düşünüldüğünde basit bir yaşantı devam etse de özellikle evliliklerde soy sop, kabilenin durumu, eşler arasındaki denklik büyük önem taşıyordu.

Biz, Hafsa ve Huneys'in evliliğinin gerçekleşmesinde de bu kriterlere dikkat edildiğini görmekteyiz. Çünkü, cahiliye döneminde Ömer'in kabilesi olan Adiyogulları ile Beni Abdüşşems kabilesi arasında birkaç nesilden beri süregelen bir anlaşmazlık bulunuyordu. Kalabalık nüfuslarından dolayı Beni Abdüşşems hep kazançlı çıkmış; Adiyogulları'na üstün gelmişlerdi. Ömer'in babası Hattab dâhil olmak üzere bütün Adiyogulları son çare olarak dostları Beni Sehm kabilesine sığınmışlardı.²⁸ Hasımları onları saldırı ile tehdit edince Adiyogulları

²⁶ Cahid, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, Yeni Matbaa, İstanbul 1920, II, 229.

²⁷ İbn Hacer el- Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed (852/1449), *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1992, II, 345; Kandemir, "Hafsa bt. Ömer", *DİA*, XV, 119.

²⁸ Şiblî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer*, I, 43.

daha önceden oturdukları Safa mevkiindeki evlerini Beni Sehm'e satmak zorunda kalmışlardı.

İki kabile arasında cahiliye döneminden beri devam eden bu dostluğun, özellikle Ömer'in Müslüman olmasından sonra Hafsa ile Huneys'in evliliğinde de önemli bir faktör olduğu kanaatindeyiz.

D. Hafsa'nın Medine'ye Hicreti

Daha önceki bölümde belirttiğimiz üzere Mekke'de maruz kalınan baskılar, inananları buldukları beldeden göç etmeye zorlamıştır. Bu zorlama neticesinde farklı zamanlarda Habeşistan'a göç eden Müslümanlar, burada inançlarının gereğini rahatça ortaya koyabilecekleri bir ortama kavuşmuşlardır.

Ancak Mekke'de kalan Müslümanlar üzerinde müşriklerin muhalefeti, engellemesi, fikirsel anlamda meydan okuması devam etmiştir. Gücsüz durumda olan insanlara uygulanan engelleme, fikirsel alanla sınırlı kalmayıp fiziksel şiddete de dönüşmüştür. Denilebilir ki baskı ve şiddet, Mekke döneminin en belirgin özelliklerindedir.

Yıldırma politikasına rağmen, Hz. Peygamber'in çağrısına inananların artması müşrikler açısından durumu daha vahim bir boyuta taşıyordu. Onlar muhalif oldukları grubun kendi kontrollerinden çıkmasını istemiyorlar, otoritelerine karşı girişilen bu harekâtın, alternatifleri haline gelmesini ise olanaksız görüyorlardı. İşte bu faktörler etrafında gelişen tüm olumsuzluklar, Müslümanların kendilerine yeni bir yurt arayışına girmelerine neden olmuştur.

Böylece inananlar rahatsız edilmekten, sıkıştırılmaktan, ambargoya maruz kalmaktan ve zulümden kurtulacaklardı. İşkencelerden, inandıkları değerlerden döndürülmeye zorlama girişimlerinden kurtulmak ve özgürce inançlarının gereğini yerine getirmek istemeleri, Müslümanların Medine'ye hicret etmelerinin bir zorunluluk haline geldiğinin göstergesidir.

Hz. Peygamber'in, Müslümanların hicretine müsaade etmesiyle inananlar, gruplar halinde veya münferit olarak Medine'ye doğru yola çıktılar. Mekke'de meydana gelen gelişmeler, hicreti bir zorunluluk haline getirmişti.

Hafsa'nın Medine'ye hicreti konusunda kaynaklar ayrıntılı bilgi vermeyip yalnızca, onun kocasıyla beraber Medine'ye hicret ettiğini belirtmekle yetinmişlerdir.²⁹

Hafsa'nın hicretiyle ilgili bilgilere, Ömer'in hicretini incelediğimizde ulaşabileceğimiz düşüncesiyle Ömer'in hicretinden biraz bahsetmek istiyoruz.

Daha önce de değindiğimiz üzere Hz. Peygamber'in hicrete izin vermesi üzerine Müslümanlar Medine'ye doğru yola koyuldular. Kaynaklarımız Ömer'in müşriklere meydan okuyarak açıktan hicret ettiğini söyler.³⁰ Bazı rivayetlerde ise onun yirmi kişi ile beraber hicret ettiği belirtilir. Buhari, *Sahih*'inde Ömer'e refakat edenlerden hiçbirinin ismini vermez, sadece yirmi sayısını zikreder. İbn Hişam ise bunlardan bazılarının isimlerini de verir. Zeyd b. Hattab, Said b. Zeyd b. Hattab, Huneys b. Huzafe, Sehmi, Amr b. Süraka, Vakid b. Abdullah Temimi, Havle b. Ebi Havle ismi zikredilenlerdendir. Bunlardan Zeyd, Ömer'in kardeşi, Said, yeğeni, Huneys, damadıdır. Geriye kalanlar ise Adiyogulları'nın mütteliklerinden bir topluluk, dostları ve akrabalarıydı.³¹

Bu bilgilerden hareketle Hafsa'nın da bu gruba dâhil olduğunu söyleyebiliriz. Daha önce de belirtildiği gibi genel kanaat Hafsa'nın Huneys ile birlikte Medine'ye hicret etmiş olduğu yönündedir. Huneys'in, Ömer ile beraber hicret eden grupta adının zikredilmiş olması, ismi açıkça beyan edilmese bile Hafsa'nın da bu gruba dâhil olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. Aksini düşünmek, yani kocasının, babasının ve akrabalarının dâhil olduğu zorunlu bir yolculuktan geri kalması düşüncesi genel kanaate aykırıdır.

Burada dikkate değer diğer bir nokta da şudur: Hicret eden bu grubun Medine'ye iki üç mil mesafe uzakta bulunan "Kuba" da Rufaa b. Abdülmünzir'in yanında konakladıkları³² yönündedir. Bu kısa konaklama süresini müteakip Medine'ye ulaşmışlardır.

Mekke'den, mülklerini, yurtlarını terk ederek ayrılan insanların, Medine'de hayatlarını devam ettirebilmeleri için, barınma ve geçim sorunlarını

²⁹ İbn Sa'd, III, 300; İbn Hacer, II, 345; Kandemir, "Hafsa bt. Ömer", *DİA*, XV, 119.

³⁰ Köksal, VI,131; Esad, s. 526.

³¹ Şiblî, *Bütün yönleriyle Hz. Ömer*, I, 61; Köksal, *İslâm Tarihi Mekke Dönemi*, s. 396; Demircan, *Hicret*, s.100.

³² İbn Sa'd, III, 300; Şiblî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer*, I, 62.

çözmeleri gerekiyordu. İşte bu nedenle Hz. Peygamber, Muhacirlerin yaşamını dayanışma ve yardımlaşmaya dayalı bir örgütlenmeyle kolaylaştırmaya karar verdi. Muhacirleri, Medineli Müslümanların yanına yerleştirerek aralarında kardeşlik bağı tesis etti. Böylece hicret edenlerin yeni hayat şartlarına uyum sağlamaları amaçlandı. Hicretten hemen sonra gerçekleşen bu faaliyetle 186 aile kardeş ilan edildi. Huneys de Evs kabilesinin Benî Hârise kolundan Ebu Abs b. Cebr ile kardeşleştirildi.³³ Hicretten önce İslâmiyeti kabul eden bu şahıs Muhammed b. Mesleme'nin de eniştesidir. İslâm'ı kabulünden önce Abduluzzâ olan adı, Hz. Peygamber tarafından Abdurrahman olarak değiştirilmiştir. Okuma yazma bildiği de rivayet edilir.³⁴

E. İlk Kocası Huneys b. Huzeyfe'nin Vefatı

Hicreti hazırlayan şartlardan ve hicretin gerçekleşme sürecinden bahsetmiştik. Medine'ye hicretten sonra Hz. Peygamber, Ensarın ve Muhacirinin buradaki sosyal yaşamını düzene koymak ve intibaklarını sağlamak amacıyla bir dizi faaliyette bulunmuş; kardeşleştirme girişimiyle hem yeni hayatın sorunlarına karşı problemleri ortadan kaldırmış; hem de Mekkelilerin müdahalesine karşı tedbir almıştır. Çünkü sahip oldukları her şeyi, fikri platformda muhalefet ettikleri kişilerin yağmasına açık bir şekilde terk eden bu insanlara karşı girişilecek fiili bir hareket, kendilerini müdafaa edememeleriyle sonuçlanması halinde tarih sayfasından silinmelerine neden olabilirdi.

Nitekim Mekkelilerin düşmanca tavırlarının, inananların hicretinden sonra da devam etmesi ve bu düşmanlığın bir tezahürü olarak Müslümanların geride kalan mallarını gasp etmeleri, bunun açık bir göstergesiydi. Bununla da kalmayıp müşrikler, hicretin fikri boyutunun kendilerine karşı girişilen bir ihtilal olduğu gerekçesiyle Medine'yi tehdit altında tutmaya çalışmışlardır. Gerginleşen ilişkiler neticesinde hicri ikinci yılın Ramazan ayında Mekkeli müşriklerle Müslümanlar arasında fikri savaş ilk kez bu boyuttan çıkarak fiziki bir savaş haline dönüşmüştür. Mekkelilerin hezimete uğraması, Müslümanların zafer kazanması

³³ İbn Sa'd, III, 300.

³⁴ Yardım, Ali, "Ebu Abs b. Cebr", *DİA*, İstanbul 1994, X, 87.

ile sonuçlanan bu ilk savaşta gerek kazanan gerekse kaybeden tarafta, can kaybı olmuştur.

Hadiseye kişisel açıdan baktığımızda, Hafsa'nın başta babası olmak üzere, amcası Zeyd, dayıları Osman, Abdullah ve Kudâme'nin bunun yanı sıra kocası Huneys'in de bu savaşa katıldığını görmekteyiz. Ayrıca Huneys, Sehmoğulları'ndan Bedir'e katılan tek kişidir.³⁵

Her iki tarafın kayıpları olmakla beraber Müslümanlar bu savaşta, altısı Muhacir, sekizi Ensardan olmak üzere toplam on dört kişiyi kaybetmişlerdi. Bazı rivayetlerde Huneys'in de Bedir savaşında öldürülenler arasında olduğu³⁶ söylenmesine rağmen diğer kaynaklarda Huneys'in Bedir ve Uhud gazvelerine katıldığı ve Uhud savaşında aldığı yaranın tesiri ile öldüğü belirtilir.³⁷ Diğer bazı rivayetlerde ise Huneys'in isminin Bedir savaşına katılanlar arasında geçtiği ancak Bedir savaşında ölmeyip bu savaşta aldığı yaralar neticesinde Medine'de öldüğü ifade edilir.³⁸

Rivayetlerden de anlaşıldığı gibi Huneys'in Bedir'e katıldığı konusunda ittifak olmasına rağmen Bedir'den sonra mı yoksa Uhud'dan sonra mı vefat ettiği konusunda kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Umumiyetle rivayet edilen görüş ise O'nun Bedir harbine katıldığı ve burada aldığı yaralar neticesinde hicretten yirmi beş ay sonra Medine'de öldüğü yönündedir.³⁹ Hafsa'nın Hz. Peygamber ile evlilik aşaması, bu konuya açıklık getirmekte olup Huneys'in Bedir'den sonra vefat ettiği görüşünü kuvvetlendirmektedir.

Huneys'in cenaze namazını Hz. Peygamber kıldırması; Baki kabristanına Hafsa'nın dayısı Osman b. Maz'un'un yanına defnedilmiştir.⁴⁰

³⁵ Taberî, II, 213; ed-Dımeşkî, *Peygamber Külliyyatı*, XI, 209.

³⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n- Nihâye*, III, 477; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Adil Ahmed er-Rufâi, İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1996, II, 147.

³⁷ Canan, XIII, 491; Esad, s. 436.

³⁸ İbn Sa'd, III, 300; ed-Dımeşkî, *Peygamber Külliyyatı*, IV, 153; Köksal, II, 161.

³⁹ İbn Sa'd, III, 300; el-Belâzurî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya (279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyad Zirikli, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, I, 422; Şiblî, *Asr-ı Saadet*, II, 1014; Kandemir, "Hafsa bt. Ömer", *DİA*, XV, 119.

⁴⁰ İbn Sa'd, III, 300; Köksal, III, 38.

I. BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER ve DÖRT HALİFE DÖNEMİNDE HAFSA

A. HZ. PEYGAMBER'İN HANIMI HAFSA

Hz. Peygamber Mekke döneminde Hz. Hatice ile evlendi. Hz. Hatice'nin vefatından sonra ise Sevde bt. Zem'a ile nikâhlandı. Hafsa ile nikahlandığı sırada Hz. Peygamber Aişe bt. Ebi Bekir ve Sevde bt. Zem'a ile evliydi.

1. Hz. Peygamber ile Evliliği

Huneys'in ölümü üzerine Hafsa dul kaldı. Kocasını öldüğünde Hafsa'nın yirmi yaşlarında olduğu rivayet edilmektedir. Hafsa'nın Huneys'ten çocuğu olmamıştır. Eşinin ölümünden dolayı çok üzülmeye hastalanmıştır.

Onu bu halinden kurtarmak için çareler arayan babası, güvenilir biriyle yeni bir evlilik yaptığı takdirde durumunun düzeleceğini düşünmüştür. İbn Ömer bu durumu şöyle nakleder: "Kız kardeşim Hafsa, Huneys'den dul kalınca babam kardeşimi evlendirmek için harekete geçerek bazı teşebbüslerde bulunmuştu."⁴¹ Kaynakların çoğunda Hafsa'nın iddetini tamamlaması neticesinde Ömer'in onu evlendirme girişimleri detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.⁴² Çünkü o devirde iddetini tamamlayan kadınların fazla beklemeden evlenmesi daha uygun görülüyordu.

İslâm anlayışına göre evlilikte denkliğin gözetilmesi, evliliğin önemli esaslarından biridir. Başta Ebu Hanife olmak üzere İslâm hukukçuları denklikte aranan şartları sıralarken en önemlilerinin nesep ve din olduğunu söylemişlerdir.⁴³ Bu nedendir ki gerek evlenecek olanların kendileri, gerekse kişiyi evlendirmekle sorumlu olan babası veya velisi de bu durumu göz önünde bulundurmaları zorundadırlar.

⁴¹ Canan, XV, 491.

⁴² Zübeyr b. Bekkâr, s. 422; Nevevî, Mahmud, "Ümmü'l-Mü'minîn Hafsa bt. Ömer", *Mecelletü'l-Ezher*, XXIX/4, Kahire 1957, s. 341; en- Nuveyrî, s. 177; Abdurrahman, Aişe, *Rasulullah'ın Annesi ve Hanımları*, çev. İsmail Kaya, 6. Basım, Uysal Kitabevi, Konya 1994, s. 300-301.

⁴³ Zuhaylî, Vehbe, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, Feza Yay., İstanbul 1994, IX, 190-191.

Hafsa'nın evlendirilmesinde de Ömer'in denkliğe azami dikkat ettiğini ve bu görüş dâhilinde teklifleri bizzat kendisinin yaptığını görmekteyiz. Ömer Hafsa'yı evlendirmeye karar verdiğinde tüm şartları göz önünde bulundurmuş olmalı ki bu düşüncesini ilk olarak yakın dostu Osman'a ilettili. Zira bu sırada Osman'ın hanımı Rukiye vefat etmişti. Ömer, Rukiye'nin ölümünden dolayı Osman'ın çok üzgün olduğunu bilmektedir. Aynı durum Hafsa için de geçerli olduğundan, bu evliliğin her ikisi açısından da müsbet olacağını düşünmektedir. Bu düşünceden hareketle Osman'a, Hafsa'nın iddetini ikmal ettiğini, isterse evlenebileceğini beyan eder. Osman düşünmek için zaman ister; ancak düşünme süresi sona erdiğinde şimdilik evlenmeyi düşünmediğini söyleyip Ömer'in teklifine menfi cevap verir.⁴⁴ Bazı rivayetlerde Osman'ın, Hafsa'nın yaratılış olarak sert mizaçlı olduğundan, bu teklifi reddettiği ifade edilir.⁴⁵

Görünürde evlenmesine mâni bir durum olmamasına rağmen Osman'ın bu teklifi reddetmesine bir anlam veremeyen Ömer, arkadaşının bu tutumundan dolayı ona kızmıştır. Kız babası olarak yaptığı teklifin geri çevrilmesi onu rencide etmiştir.

Bu olumsuz tutum karşısında hiddetlenen Ömer, aynı teklifi Ebu Bekir'e götürerek Hafsa'yı ona nikâhlamak istediğini söyler. Çünkü Ebu Bekir yumuşak huylu idi. Ömer, Hafsa'nın mizaç olarak asabi bir kişiliğe sahip olduğunu bildiğinden bu duruma Ebu Bekir'in tahammül edeceğini düşünüyordu. Ayrıca Hz. Peygamber'in çok sevdiği bir kişiyle yakınlık kurmak Ömer'i de ziyadesiyle memnun edecekti. Ömer, muhatabı tarafından memnuniyet ile karşılanacağından emin olarak Hafsa'yı Ebu Bekir'e teklif etti. Ebu Bekir ise, Ömer'in teklifini sükût ile karşılamış, müspet veya menfi bir karşılık vermemiştir. Ömer, Ebu Bekir'in tavrına Osman'ın tavrına kızdığından daha fazla kızmıştır. Osman, menfi de olsa onun teklifine cevap vermişti. Oysa aralarındaki hukuka istinaden daha fazla anlayış beklediği, kendisine daha yakın hissettiği arkadaşının cevap bile vermemesi, Ömer'i hiddetlendirmişti.

⁴⁴ İbn Sa'd, VIII, 60; Abdurrahman, s. 301; Canan, XV, 492; Kandemir, "Hafsa bt. Ömer", *DİA*, XV, 120.

⁴⁵ Yeşil, Şemseddin, *Hz Muhammet*, 5. Baskı, Yaylacık Maatbası, İstanbul 1983, s.131.

Ömer, bu durum karşısında olanları anlatmak, daha açık bir ifadeyle kendisine yapılanları şikâyet etmek için⁴⁶ Resûlullah'a gitmiştir. Gururu kırılan Ömer'in Hz. Peygamber'e durumu izah ederken kullandığı şu sözler dikkat çekicidir. "Hafsa'nın benzeri var mı? Gençlikse gençlik, takvaysa takva, şerefse şeref."⁴⁷ Ömer'in çok kızdığını ve kırıldığını gören Resûlullah, ona "Hafsa, Osman'dan, Osman da Hafsa'dan daha hayırlı biriyle evlenecek."⁴⁸ diyerek onu teselli etmiş; Hafsa'ya kendisinin talip olduğunu söyleyip Ömer'in gönlünü almıştır.

Böylece Resûlullah iki yakın dostunun kızlarıyla evlenmek suretiyle hem onlarla akrabalık kurmuş hem de arkadaşlarının kendi nazarındaki değerlerini göstermiştir⁴⁹. Daha öncesinde iki arkadaşı tarafından da reddedilen Ömer, Resûlullah'ın bu teklifi karşısında çok memnun olmuş ve Resûlullah ile akraba olma bahtiyarlığına kavuşmuştur.

Hafsa'nın evlenmesi konusunda Ömer'in aceleci tavrı ve karşı tarafa teklifi bizzat kendisinin yapması, kişinin kızını veyahut velayeti altındaki kadınları sâlih kimselerle evlendirmek için teklifte bulunmasında herhangi bir sakınca olmadığı düşüncesi ile ele alınırsa daha iyi anlaşılacaktır.

Hz. Peygamber'in Hafsa'ya talip olması neticesinde sorun tatlıya bağlanmış, ancak Ömer'in Ebu Bekir'e olan kızgınlığı devam etmiştir. Ebu Bekir'in daha sonra Ömer'e Resûlullah'ın Hafsa ile evleneceğini bildiğinden dolayı, Resûlullah'ın sırrını açıklamamak düşüncesiyle sükût ettiğini, eğer Resûlullah evlenmeyecek olsa kendisinin onunla evlenebileceğini söylemesi⁵⁰ yanlış anlaşılmayı ortadan kaldırmıştır.

Resûlullah'ın Hafsa ile evlenmek istemesi, onun sosyal ilişkilerinde dikkate aldığı denge siyasetinin de bir tezahürüdür. Hafsa'ya talip olmasından kısa bir süre önce Aişe ile nikâhlanarak Ebu Bekir ile yakınlık kurması, Hafsa'nın

⁴⁶ Kazıcı, s. 189; Kandemir, "Hafsa bt. Ömer", *DİA*, XV, 120.

⁴⁷ Abdurrahman, s. 301.

⁴⁸ İbn Sa'd, VIII, 66; İbn Hacer, VII,581; el-Basrî, Ebu Ubeyde Ma'mer b. el Müsennâ, (209/824) *Ezvacü'n-Nebi ve Evlâdihi*, Thk. Kemal Yusuf el Hût, 2. Baskı, Daru'l-Cenân, Beyrut 1990, s. 60; Abdurrahman, s. 302; en-Nuveyrî, s. 177; Zübeyr b. Bekkâr, s. 423.

⁴⁹ Demircan, Adnan, "Câhiliye ve Hz. Peygamber Döneminde Çok Kadınla Evlilik", *İstem*, Konya 2003, II, s. 27.

⁵⁰ İbn Hacer, VII, 581; İbn Sa'd, VIII, 66; İsfehânî, Ebu Naim Ahmed b. Abdillâh (430/1038), *Hilyetü'l- Evliya, Dirâsetü'l-Kütübi'l- İlmiyye*, Beyrut 1984, I, 360.

dul kalması üzerine aynı durumun Ömer ile de söz konusu olabileceğini ortaya koymuştur. Böylece hem bu iki dostuna saygısını göstermiş hem de onlarla akraba olmuştur. Hz. Peygamber'in yaptığı evliliklerin arka planında o dönemin şartları dâhilinde dini, sosyal, ekonomik bir takım sebepler de bulunmaktadır. Hafsa ile olan evliliği hakkında ise umumiyetle “Ömer'in taltif edilmesi görüşü ağır basmaktadır.”⁵¹

Bunun yanı sıra Hz. Peygamberin Hafsa ile evlenmesi, Hafsa'nın kadınlar hukukunu ilgilendiren birçok malumatı, Müslümanlara aktarmasını sağlamıştır. Nitekim Ömer'in bilhassa kadınlarla ilgili konularda kızı Hafsa ile konuşmadan hüküm vermemesi⁵² bunun göstergesidir. Konuyla ilgili bilinen en meşhur örnek ise Ömer'in, kocası savaşta olan bir kadının kocasından en fazla ne kadar ayrı kalabileceği hususunda Hafsa'ya danışması ve onun cevabı üzerine komutanlarına emir gönderip buna göre hareket edilmesini istemesidir.⁵³

Hafsa ile Hz. Peygamber'in evlilik tarihi konusunda, kaynaklarda farklı görüşlere rastlanmaktadır. Bazıları “Hafsa'nın hicri üçüncü yılda Şâ'ban ayında Resûlullah ile evlendiğini”⁵⁴ söyler. Medaini de aynı görüşte olup, o da Hafsa'nın Hz. Peygamber ile hicretin üçüncü yılında evlendiğini nakleder.⁵⁵ Evliliğin hicri üçüncü yılda gerçekleştiği konusunda çoğunluğun ittifak etmesine rağmen, hangi ayda olduğu konusunda görüşler farklıdır. İbn Esîr, Şâ'ban ayında;⁵⁶ Zehebi, Ramazan ayında⁵⁷ evliliğin gerçekleştiği görüşündedir. İbn Sa'd'a göre ise, Resûlullah ile Hafsa hicretten iki buçuk yıl sonra evlenmiştir.⁵⁸ Bu da hicri üçüncü yıla denk gelmektedir.

⁵¹ Lammnes, H. “Hafsa bt. Ömer”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, İstanbul 1948, V, 81.

⁵² Kazıcı, s. 55.

⁵³ Kandemir, “Hafsa bt Ömer”, *DİA*, XV, 120.

⁵⁴ İbnü'l- Esîr, *Kâmil*, II, 148; ez-Zehebi, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Tarihu'l- İslâm*, thk. M. Mahmud Hamdan, Dâru'l-Kütübi'l- Lübnani, Beyrut 1985 s.131; ed-Dimeşkî, *Peygamber Külliyyatı*, XII, 83; Kandemir, “Hafsa bt. Ömer”, *DİA*, XV, 120; Taberî, VII, 727.

⁵⁵ İbn Manzur , II, 278.

⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II,148.

⁵⁷ ez-Zehebi, *Tarihu'l İslâm*, s.131.

⁵⁸ İbn Sa'd, VIII, 66; İbn Hazm el Endelusî, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said (456/1064), *Cevâmiu's-Sîretü'n-Nebeviyye*, Dâru'l-İbn Kesîr, Beyrut 1986, s. 31; İbn 'Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf b. Abdilllah b. Muhammed (463/1071), *el-İsti'âb fi Ma'rifeti'l-Ashab*, IV, 261, Daru'l-İhya, Beyrut 1909.

Ebu Ubeyde, İbn Sa'd'a yakın bir tarih vererek oda Hafsa'nın Hz. Peygamber ile hicri ikinci yılda evlendiğini nakleder.⁵⁹

Kaynakların, evliliğin gerçekleşme tarihi konusunda farklı zamanlardan bahsetmelerini olayı tarihi seyri içerisinde ele alarak değerlendirecek olursak, bu konuda doğru kanaate ulaşabiliriz.

Önceki bölümde Hafsa'nın ilk eşi olan Huneys'in Bedir'e katıldığını ve Bedir'de aldığı yaralardan dolayı Medine'de vefat ettiğini belirtmiştik.⁶⁰

Ömer'in Hafsa'yı evlendirme girişimleri sebebiyle Hafsa'yı Osman'a teklif ettiğini biliyoruz. Osman'ın hanımı Rukiye'nin vefatını müteakip bu teklif yapılmıştır. Zeyd b. Harise, Bedir harbinin zafer haberini Medine'ye getirdiğinde Rukiye vefat etmişti.⁶¹ Rukiye'nin durumundan dolayı da Osman, Bedir'e katılamamıştı.⁶² İşte tüm bunlardan hareketle Hafsa'nın Resûlullah ile evliliğinin Bedir'in akabinde Hafsa'nın iddetini tamamlamasından sonra vuku bulduğunu söyleyebiliriz. Bu tarih de hicretin üçüncü yılı Şâ'ban ayına denk gelmektedir⁶³ ki; ağırlıkla kabul edilen görüş de budur.

Hafsa Resûlullah ile 400 dirhem mehir karşılığı nikâhlanmış olup,⁶⁴ Hafsa'nın bu esnada yirmi iki yaşında olduğu söylenmektedir.⁶⁵ Bununla birlikte Hz. Peygamber ile evlendiği zaman onun yaşını daha yüksek gösterenler de olmuştur. Ancak Hafsa'nın doğum tarihi, aynı zamanda olayların tarihi seyri göz önünde bulundurulduğunda bu mümkün görülmemektedir.

Resulûllah'ın, Hafsa'nın mehri konusunda da adil davrandığını diğer hanımlarına verdiği oranda ona da mehir verdiğini belirtmekte de fayda görüyoruz.

⁵⁹ İbn Manzur, II, 278.

⁶⁰ İbn Sa'd, III, 300.

⁶¹ Köksal, II, 200.

⁶² Şiblî, *Asr-ı Saadet*, II, 1014.

⁶³ İbn Sa'd, VIII, 83; İbn Esîr, *Kâmil*, II, 148; ez-Zehebî, *Tarihu'l İslâm*, s.131.

⁶⁴ el-Me'afirî, Ebu Muhammed Abdulmelik b. Hişam b. Eyyub el-Humeyrî (213/828), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Taha Abdurrâûf Sa'd, Dâru'l Ceyl, Beyrut 1990, VI, 59; Kandemir, "Hafsa bt Ömer", *DİA*, X, 120.

⁶⁵ Kazıcı, s.191.

2. Hz. Peygamber'in Evinde Hafsa

Hafsa'nın Hz. Peygamber ile evliliğini müteakip diğer hanımlarının odalarının yanına Hafsa için de bir oda hazırlandı.

Hafsa, Ömer'in kızı olması hasebiyle Hz. Peygamber nazarında farklı bir konuma sahipti İslâm'a hizmetlerinden dolayı Ömer'e duyduğu saygı ve muhabbet, Hz. Peygamber'in bu evliliği gerçekleştirmesinde önemli rol oynamıştı. Bunun yanı sıra Hafsa da sıradan bir kadın değildi. Bulunduğu toplumun standartlarını aşan birtakım özelliklere sahipti. Yaşadığı toplumda Kureyş erkeklerinden okuma-yazma bilenlerin sayısının 17 kişi olduğu⁶⁶ düşünülecek olursa o dönemin kadınlarının çoğundan farklı olduğu kolaylıkla anlaşılır.

Bunun yanı sıra hicret etme şerefine de nail olmuştu. Tüm bu vasıflarının yanı sıra Hz. Peygamber'in Ömer'le yakınlık kurmak istemesi, onun peygamber hanımı olmasında rol oynamış olan ana etkidir.

Hafsa, Hz. Peygamber'le evlendiğinde Sevde ve Aişe Resûlullah'ın evindeydi. Sevde, Hafsa'ya karşı menfi bir hareket sergilemedi. Sevde, yaşının da verdiği olgunlukla sonradan gelen Hafsa ve Aişe'ye yol göstermiştir.

Sevde'nin Hafsa'yı hoşnutlukla karşılamasına rağmen Aişe için ilk etapta aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Kıskançlığı ile bilinen Aişe için genç bir ortağı kabullenme hiçte kolay olmamıştır. Aişe'nin Sevde'ye karşı gençliği ve Ebu Bekir'in kızı olması hasebiyle övündüğü düşünülürse, Hafsa'nın da aynı meziyetlere sahip olması Aişe için Hafsa'nın varlığından duyulan endişeyi daha da artırmaktaydı.

Aişe'nin ne kadar kıskanç olduğunu bilen Ebu Bekir bu nedenle Hafsa ile Hz. Peygamber'in evleneceği haberini ilk kendisi Aişe'ye söyleyerek bu haberin Aişe için ortaya çıkaracağı memnuniyetsizliğin şiddetini hafifletmek istemiştir.⁶⁷

Zamanla Resûlullah'ın evine başka hanımların da gelmesi Aişe'nin Hafsa'nın mevcudiyetinden duyduğu rahatsızlığı unutturmuş; bu durumda Aişe diğerlerine karşı yakınlık kurmaya en uygun olanın Hafsa olduğuna hükmetmiştir.

⁶⁶ Aşık, Nevzat, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, Akyol Neşriyat, İzmir 1981, s. 46.

⁶⁷ Abdurrahman, s. 78.

Aradan belli bir süre geçince Hafsa'nın da en fazla fikir birliği ettiği arkadaşı Aişe olmuştur. Bunda, yaşlarının birbirine yakın olmasının yanı sıra, statü olarak da kendilerini birbirlerine denk hissetmelerinin etkisi vardır.

Hafsa açısından Peygamber hanımı olma statüsünün benimsenmesi çok da zor olmadı. Hz. Peygamber'in hanımları arasında olmak, şüphesiz ağır bir sorumluluk gerektiriyordu. Tüm kaynakların ittifakla belirttiğine göre Hafsa, babası gibi sert mizaçlı bir insandı. Hafsa'nın mizacı hakkında bu rivayetlerin nakledilmesinde Ömer'in kızı olması etkili olmuştur. Fakat Hafsa'nın Hz. Peygamber ile olan evliliğinin ilerleyen dönemlerinde çeşitli nedenlerle Hz. Peygamber'e karşı fevri bazı çıkışlarının olduğu da bir gerçektir. Bu çıkışlarının neticesinde Hz. Peygamber'in onu boşamak istediği kaynaklarımızda geçer.

Hafsa, Hz. Peygamber'in yanında bulunmanın getirdiği avantajlar neticesinde dini bilgiler konusunda önemli bir konuma sahipti. Kur'an'a olan vukufiyeti zaman zaman onu Hz. Peygamber'e bile karşı çıkacak duruma getiriyordu. Nitekim Hz. Peygamber'in: "Bedir'den hiç kimsenin ateşe girmeyeceğini ummaktayım."⁶⁸ şeklindeki beyanına karşılık, "İçinizden oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur."⁶⁹ ayetini okuyarak Hz. Peygamber'e itirazını belirtmiştir.

Olayın gelişimi her ne olursa olsun Hafsa'nın tabiat olarak dobra bir insan olduğu, doğru bildiğini söylemekten çekinmediği ortadadır. Bu yüzden olsa gerek, Ömer, zaman zaman ona tavsiyelerde bulunur, Resûlullah'ı incitmemesini söylerdi.⁷⁰

Kaynaklarda, Hafsa'nın tabiatından kaynaklandığını öne sürdükleri bu durumdan Resûlullah'ın rahatsızlık duyduğu ve bu sebeple de onu boşadığını rivayet edilir.⁷¹

Boşama konusunda ileri sürülen diğer bir sebep ise kesin olmamakla birlikte, Hafsa'nın sır saklamaktaki kusurudur. Bu yüzden Hz. Peygamber'in onu

⁶⁸ ed-Dımeşkî, *Peygamber Külliyyatı*, IV, 140.

⁶⁹ *Meryem*, 19/71.

⁷⁰ Kazıcı, s. 191.

⁷¹ İbn Sa'd, VIII, 67; İbn Hacer, VII, 581; Esad, s. 619.

ric'i talakla⁷² boşadığı rivayet edilir.⁷³

Hafsa'nın durumu yakınlarına ulaştığında, başta babası Ömer olmak üzere dayıları Hafsa'nın yanına gelerek gerçeği öğrenmek istemişlerdir. Hafsa; "Resûlullah benden bıktığı yahut rahatsız olduğu için beni boşamamıştır."⁷⁴ dese de Resûlullah tarafından boşanmış olması, onları çok üzmüştür. Özellikle babası Ömer, kızını Hz. Peygamber ile evlendirmekten ve onunla akraba olmaktan dolayı büyük mutluluk duyarken, Resûlullah'ın kızını boşamış olması sebebiyle Hz. Peygamber'e karşı mahcubiyet hissetmiştir. Hatta bu nedenle Ömer'in üzüntüsünden başına toprak saçtığı rivayet edilir.⁷⁵ Hz. Peygamber'in Hafsa'ya olan kızgınlığından dolayı onu boşadığı şeklindeki haber üzerine onu sert bir şekilde uyararak şöyle demiştir: "Kendi güzelliğini beğenen, Resul'ün sevgisine güvenen Aişe'ye bakıp aldanma. Resul'ün gazabından, Allah'ın cezasından sakın."⁷⁶ Hafsa'nın çok namaz kılan, çok oruç tutan biri olması sebebiyle, Cebrail Hz. Peygamber'e gelerek, "Hafsa'ya geri dön, şüphesiz o çok namaz kılan, çok oruç tutan biridir. Aynı zamanda senin cennetteki eşindir."⁷⁷ diyerek Hafsa'ya dönmesi gerektiğini bildirmiştir. Hz. Peygamber bu uyarı üzerine Hafsa'ya geri dönmüştür. Böylece Hz. Peygamber, Ömer'i bir kez daha taltif etmiş; onun Allah ve Peygamber nazarındaki saygınlığını, değerini göstermiştir.

⁷² Ric'î Talak: Lügatte ric'at bir defa dönüş demektir. Yani ric'î talakın iddeti esnasında evliliğin devam etmesidir. Bu da ric'î talaktan sonra evliliğin olduğu gibi kaldığını gösterir. Ric'at yeni bir akit olmayıp önceki evliliğin sona erdikten sonra iadesi de değildir. Ric'at meşrudur. Kişi zifafî olmuş hanımını bir ric'î talak ile boşasa iddeti içinde ona dönmeye hakkı vardır. (Zuhaylî, IX, 361-362).

⁷³ Kandemir, "Hafsa bt. Ömer", *DİA*, XV, 120.

⁷⁴ ed- Dimeşkî, *Peygamber Külliyyatı*, XI, 202.

⁷⁵ Makdisî, Mutahhar b. Tâhir (355/966), *el-Bed'u ve't-Târih*, Mektebetü's-Sakîfetü'd-Diniyye, Kahire, (t.y.), V, 9; İsfehânî, III, 50; İbn Hacer, VII, 581.

⁷⁶ Abdurrahman, s. 79.

⁷⁷ İbn Sa'd, VIII, 67; İbn Hacer, VII, 581; ez-Zehabî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *el-İber fî Haberi men Ğaber*, thk. Selahaddin el-Müneccid, 2. Basım, Matbaati Hükûmeti'l-Kuveyt, Kuveyt 1948, s. 50.

3. Tahrir Hadisesi

Hafsa'nın Peygamber ile evlilik hayatının devam ettiği zaman zarfında vuku bulan önemli hadiselerden birisi de tahrir⁷⁸ hadisesidir. Bu olay hicretin dokuzuncu yılında meydana gelmiştir. Kaynaklarda, tahrir hadisesinin gerçekleşme nedenleri arasında birkaç sebep zikredilir. Hadisenin gerçekleşme nedenlerinin çeşitliliğine rağmen, meydana gelmesine sebep olan ve üzerinde ittifak edilen şahıs, umumiyetle Hafsa'dır.

Hadisenin nedenlerine gelecek olursak, rivayeti zayıf olmakla beraber en yaygın olan rivayet Mariya yeminidir. Bu rivayete göre Hafsa, babasından alacağı bir miktar nafakayı temin etmek amacıyla Hz. Peygamber'den babasının yanına gitmek için izin ister. Hz. Peygamber Hafsa'ya izin verir. Akabinde cariyesi Mariya'yı çağırır ve Hafsa'nın evinde onunla beraber olur.⁷⁹ Hafsa döndüğünde Hz. Peygamber'in kendi evinde Mariya ile beraber olduğunu anlar. Bu olay, Hafsa'nın izzet-i nefesine dokunur. Ağlama sesleri üzerine Hz. Peygamber durumu fark eder. Hafsa'ya neden ağladığını sorduğunda, Hafsa kızgın bir şekilde ona şöyle cevap verir: "Bana bunun için mi izin verdin? Cariyeni benim evime aldın. Oysa diğer hanımlarına karşı böyle bir şey yapmazdın. Senin nazarında hakir olduğum için bunu bana hakaret olsun diye yaptın!"⁸⁰ Hafsa'nın çok üzüldüğünü gören Hz. Peygamber onun gönlünü almak için cariyesini kendine haram kılar ve bir daha ona yaklaşmayacağına yemin eder. Ancak bu durumun gizli kalmasını, bu olaydan kimseye bahsetmemesini Hafsa'ya tembihler. Hafsa, Hz. Peygamber'in gönlünü almak için yaptığı bu hareketi memnuniyetle karşılar. Ancak duyduğu mutluluğu biriyle paylaşmadan duramaz. Olayı en yakın arkadaşı ve aynı zamanda bir numaralı müttefiki Aişe'ye haber verir.

Bazı kaynaklar Hz. Peygamber'in Hafsa'nın durumu fark etmesinden duyduğu mahcubiyetin etkisi ile cariyesini haram kılmanın yanı sıra Hafsa'ya bir

⁷⁸ Tahrir: İtikâdî veya fiilî, aslî yahut ârızî, geçici ya da geçici olmayacak tarzda haram kılmak veya menetmek, mahrum kılmak manalarına gelir. Talak, zihâr ve îlâ gibi bazı yeminleri de içine almaktadır. (Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul (t.y.), VIII, 131.)

⁷⁹ İbn Sa'd, VIII, 151; ed-Dımeşkî, *Peygamber Külliyyatı*, XI, 209.

⁸⁰ Emiroğlu, H Tahsin, *Esbâb-ı Nüzûl*, Kuzucular Ofset, Konya, (t.y.), XII, 337; ed-Dımeşkî *Peygamber Külliyyatı*, IX, 68.

sır daha verdiğinden bahseder. Aişe'ye söylememesi kaydıyla Hz. Peygamber'in Hafsa'ya söylediği sır kendinden sonra hilafete Ebu Bekr'in sonra da Ömer'in geleceğidir.”⁸¹ Bu haberin çekiciliğine dayanamayan Hafsa hilafetle ilgili, meseleyi Aişe'ye haber vermiş ve olayın nasıl vuku bulduğunu ona anlatmıştır. Bunun üzerine, “Peygamber, eşlerinden birine gizlice bir şey söylemişti. Fakat eşi, o sözü başkalarına haber verip Allah da bunu Peygamber'e açıklayınca, Peygamber bir kısmını bildirmiş bir kısmından da vazgeçmişti. Peygamber bunu ona haber verince eşi, ‘Bunu sana kim söyledi?’ dedi. Peygamber de ‘Bilen, her şeyden haberi olan Allah bana söyledi.’ dedi”⁸² ayeti nazil oldu. Resûlullah verdiği sırrın Hafsa tarafından açıklandığını anladığında ona serzenişte bulundu. Buna karşılık Hafsa ve Aişe, Resûlullah'a karşı birbirine arka çıkararak ondan dünyalık bazı isteklerde bulundular. Böylece Resûlullah'ın sırrını ifşa etmenin mahcubiyeti altında ezilmektense dünya nimetleri için Hz. Peygamber'in kısıtlı durumunu gündeme getirerek kusurlarını ört bas etmeğe çalıştılar. Bunun üzerine Resûlullah, hem dünya hayatının kendi nazarındaki önemsizliğini belirtmek, hem de ailesinin kendine yaptığı bu davranıştan dolayı onlara bir ders vermek amacıyla, âdeti olan hayat tarzından ve hanımlarından uzaklaşıp ayrı yaşamayı tercih etmiştir. Hz. Peygamber'in hanımlarından ayrı kalmak için tercih ettiği odanın Mâriya'nın odası olduğu ifade edilir.⁸³

Olayın gerçekleşme nedenlerinden biri olarak gösterilmekle beraber en yaygın, ama en zayıf rivayetin bu rivayet olduğunu belirtmekte fayda görüyoruz. Âlimler, tahrir olayı neticesinde inen ayetlerin sebab-i nüzulünde sahih olan rivayeti bal kıssası olarak görmüşler; Mariya kıssasının sahih rivayetle gelmediğini belirtmişlerdir. Hatta bazı kaynaklar Mariya hadisesinin Aişe'nin gününde Hafsa'nın evinde gerçekleştiğini belirtmişlerdir.⁸⁴ Ancak bu rivayet Aişe'nin hanımlar arası statüsü açısından bakıldığında bile gerçekleşme ihtimali zor olan bir rivayettir.

⁸¹ Elmalılı, VIII, 156; Vehbi, Mehmet, *Hulasatü'l-Beyan fî Tefsiri'l-Kur'an*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1969, XIV, 5993; Köksal, IX, 123.

⁸² *Tahrir*, 66/3.

⁸³ Elmalılı, VIII, 145.

⁸⁴ Emiroğlu, XII, 344.

Mariya yemininde dikkatlerden kaçan bazı hususları belirtmek, olayın daha iyi anlaşılmasına yardım edecektir. Tahrimin Mariya meselesi yüzünden çıktığını kabul eden tüm rivayetlerde Hz. Peygamber'in Mariya'yı Hafsa'nın evinde kabul ettiği geçmektedir. Ancak Hz. Peygamber'in Mariya için Medine yakınlarında Âliye mevkiinde bir meşrebe⁸⁵ hazırlattığı kaynaklarda geçer.⁸⁶ Hz. Peygamber'in Mariya için hazırlattığı böyle bir yeri var iken ve sık sık oraya uğradığı biliniyorken Mariya'yı Hafsa'nın evine davet etmesi düşündürücüdür.

Sonuç olarak Mariya ile ilgili rivayetin altı hadis kitabından hiçbirinde zikredilmediği ortadadır. Sahih-i Buhâri'de ve Müslim'de Tahrim suresinin iniş nedeni olarak bal hadisesinden bahsedilir. Hadis imamlarından İmam Nevevi de Mariya konusunda hiçbir sahih hadis bulunmadığını açık bir şekilde belirtmiştir.⁸⁷

Hz. Peygamber'in Hafsa'ya söylediği sırrın hilafet ile ilgili olduğunu kabul edenler ise şu durumu göz ardı etmektedir. Sahabenin Hz. Peygamber'in vefatından sonra bulduğu çözüm biçimi onlar için Peygamber'in ölümünün beklenmedik bir olay olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan Müslümanların önderliği konusunda yerine birini bırakmadığı da Muhacir ve Ensar'ın görüş ayrılığına düşmesinden anlaşılmaktadır.⁸⁸

Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in hayatı boyunca kendinden sonraki yönetim tarzı ve bunu yürütecek kişi ile ilgili tek ipucu vermemesine rağmen böyle bir olay neticesinde bu kadar önemli bir açıklama yapması pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca kendisinden sonra hilafet tartışmalarının şiddetlendiği bir zamanda bu açıklamanın kullanılmaması da oldukça dikkat çekicidir.

Bununla beraber olayın vuku bulduğu göz önünde bulundurulsa bile gerek Hz. Peygamber'in Mariya ile olan birlikteliği, gerekse Hafsa'nın olayı fark edince hiddetlenmesinde aklen uygun görülmeyecek bir durum yoktur. Ancak

⁸⁵ Meşrebe: Birkaç basamakla çıkılan divanlı oda. Hz. Peygamber'in câriyesi Mâriya'nın bu meşrebede oturduğu; Hz. Peygamber'in Mâriya'dan olan oğlu İbrahim'in de burada doğduğu rivayet edilir. (Köksal, IX, 126; Elmalılı, VIII, 134).

⁸⁶ Şiblî, Mevlana en- Numâni, (1332/1914), *Sîretü'n-Nebeviyye*, çev. Yusuf Karaca, İz Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 609; Savaş, Rıza, *Hiz. Muhammed Devrinde Kadın*, Ravza Yay., İstanbul 1992, s.200.

⁸⁷ Şiblî, *Sîretü'n-Nebeviyye*, s. 344; Köksal, IX, 137; Elmalılı, VIII, 143.

⁸⁸ Câbiri, Muhammed Âbid, *Arap İslâm Siyasal Aklı*, çev. Vecdi Akyüz, 2. Basım, Kitabevi Yay., İstanbul 2001, s.169; Hatiboğlu, Mehmed Said, *Hilafetin Kureyşiliği*, Kitâbiyat Yay., Ankara 2005, s. 142.

Hız. Peygamber'in bir hanımının gönlünü almak için ümmü veledini⁸⁹ kendisinden mahrum etmiş olabileceğini kabul etmek uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu durum karşısında hanımlarının gönlünü hoşnut etmek için Mâriya'yı âzâd etmek gibi kolay ve basit bir yol dururken böyle yapmayı, onu kendisine haram kılması, rivayet edilmiş olsa bile bunun sır ve hikmetini îlâ⁹⁰ olayı gibi başka bir sebepte aramak gerektiğini göstermektedir.

Tahrim ile ilgili olarak rivayet edilen ikinci hadise ise bal şerbeti hadisesidir. Rivayete göre Hız. Peygamber, hanımlarından birinin yanında kendisine ikram ettiği bal şerbetini içmek için âdeti olan süreden daha fazla kalmış; bu durum diğer hanımların dikkatini çekmiştir. Aişe Hafsa'ya, "Peygamber'in en hoşlanmadığı şey kötü kokudur. Senin yanına geldiğinde, 'Senden bir koku geliyor' de. Bunun üzerine Hız. Peygamber, 'Ümmü Seleme'nin evinde bal yedim.' diyecektir. Sen de ona, 'Arı meğafır* yemiş herhalde' şeklinde cevap ver" dedi. Hız. Peygamber Aişe'nin yanına gelince, "Ya Resûlallah, senden bir koku geliyor, ne yedin?" deyince Hız. Peygamber: "Ümmü Seleme'nin yanında bal yedim" diye cevap verdi. Aişe, "Arı herhalde meğafır yemiş" dedi. Aynı olay Hafsa'nın evinde de tekerrür etmişti. Bunun üzerine Hız. Peygamber bal yememeğe yemin etti.⁹¹ Bu olay üzerine "Ey Peygamber, eşlerinin rızasını gözeterek Allah'ın sana helal kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun?" mealindeki ayet nazil oldu.⁹² Hanımlar arası rekabet, bu olayda galip gelmiş, Hız. Peygambere karşı giriştikleri ittifak, tahrimin gerçekleşme nedeni olmuştur. Kaynaklarda geçen sahih rivayet budur. Ancak, bal şerbeti rivayetinin Zeynep ile mi Sevde ile mi yoksa Hafsa ile mi olduğu kaynaklarda ihtilaf konusu olmuştur.

⁸⁹ Ümmü veled: Normal evliliklerden farklı olarak nikah akdi gerekmeksizin, efendisinden çocuğu olan cariyyeye denir. Efendisi " Bu çocuk bendendir." derse çocuğun nesebi efendiden sabit olur ve anne ümmü veled olur. Ümmü veled satılamaz. Ümmü veledin satışını ilk yasaklayan kişinin Hız. Ömer olduğu söylenir. Efendisi ölünce hür olur. Vâris olamazlar, kendilerine de vâris olunmaz. (Zuhaylî, X, 330; Canan, XVII, 310; Schacht, Joseph, "Ümmü Veled", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, XIII, 110).

⁹⁰ İla: Kelime manası yemindir. İla ve zihâr, cahiliyede birer talak idiler. İslâm hukukuna göre kocanın karısıyla cinsi münasebette bulunmamak üzere yemin etmesidir. Bunun en uzununu dört ay olan bir müddetle sona eren bir yemindir. (Zeydan, Abdülkerim, *İslâm Hukukuna Giriş*, Kayıhan Yay., İstanbul (t.y), s. 63).

* Urfud ağacının yapışkan, tatlı fakat kötü kokulu bir zamdır (İbnü'l-Esîr, Meciduddin Mübarek b. Muhammed el-Cezerî (606/1209), *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadis*, Beyrut (t.y.), III, 703)

⁹¹ Zübeyr b. Bekkâr, s. 43-44.

⁹² *Tahrim*, 66/1-2.

Kaynakların bir kısmı Peygamber'in Hafsa'nın evinde bal şerbeti içtiğini⁹³ bir kısmı ise Sevde b. Zem'a'⁹⁴ nın, bir diğeri de Zeynep'in evinde⁹⁵ içtiğini bildirir. Genel kanaat, Hz. Peygamber'in Hafsa'nın evinde bal şerbeti içtiği yönündedir.⁹⁶ Buhâri ve Müslim, bal hadisesini ittifakla nakletmişlerdir. Kaynaklar ayetlerin sebab-i nüzulüne göre sahih olan rivayetin bal şerbeti hadisesi olduğunu ifade etmektedirler.⁹⁷

Sebeb-i nüzul açısından incelendiğinde rivayetin üç olayla ilişkilendirildiği görülecektir. Bunlar, bal hadisesi, Mariya kıssası ve hilafet ile ilgili rivayettir. Bu üç rivayetten en zayıfı hilafet ile ilgili olanıdır ve daha çok Şia'nın ileri gelenleri tarafından kullanılmıştır.⁹⁸ Hadisenin gerçekleşme nedeni ne olursa olsun olayda umumiyetle üzerinde durulan isim Hafsa'dır. Olayın nedenini bal hadisesi olarak kabul edenler, bunun kadınlık fitratının verdiği kıskançlıktan kaynaklandığını söylemişlerdir.

Hz. Peygamber'in hazırlanan komployu kolaylıkla halletmeğe çalışması; onun övülecek tavrının sömürülmesine ve olayın yayılmasına neden olmuştur. Hz. Peygamber'in aile hayatında meydana gelen önemli hadiselerden biri olması nedeniyle bu olay üzerinde durulması gerekir. Etki ne olursa olsun olaya, Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu tepki açısından yaklaşmakta fayda vardır. Konu ile ilgili ayetler dikkatle incelendiğinde bu olayın Hz. Peygamber'in ciddi biçimde üzülmüne ve içlenmesine neden olduğu ortadadır.⁹⁹ Bu nedenle Hz. Peygamber, hanımlarına öfkelenmiş, onlara bir ay yaklaşmamaya yemin etmiş ve onları yalnız bırakmıştır.

Buradaki amaç, Hz. Peygamber'in hanımlarına ders vermek istemesidir. Olay sadece Hafsa ve Aişe'ye ihale edilse de meselenin arka planı farklıdır. Başlangıçta olay, iki hanımın kurduğu komplo şeklindeydi. Diğer hanımlar buna katılmamıştı. Sonrasında ise Hz. Peygamber'in bütün eşleri olaya dâhil olmuştu.

⁹³ İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail (774/1372), *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa-Bedirettin Çetiner, Çağrı Yay., İstanbul 1986, XIV, 7959; Köksal, IX, 124.

⁹⁴ Emiroğlu, XII, 346.

⁹⁵ Elmalılı, VIII, 158.

⁹⁶ İbn Sa'd, VIII, 28; İbn Kesîr, XIV, 7959.

⁹⁷ Emiroğlu, XII, 343; Elmalılı, VIII, 144.

⁹⁸ Elmalılı, VIII, 154.

⁹⁹ Derveze, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, Yöneliş Yay. İstanbul 1995, II, 100.

Îla ve tahyir meselesi ile, Aişe ve Hafsa'nın Peygambere karşı gelmeleri, değişik zamanlarda ortaya çıkmış olaylar gibi anlatılmıştır. Hâlbuki bu olayların üçü de aynı zamanda ve peş peşe meydana gelmiştir. Bu olaylar ilâ ve devamında meydana gelen tahyir¹⁰⁰ hadisesidir. Îlâ lügatta yemin etmek manasına gelmektedir. İstılahta ise, ayette belirtildiği gibi dört ay süresince hanımlara yaklaşmamaya yemin etmektir.¹⁰¹

Bilindiği gibi hicretin dokuzuncu senesinde Medine'ye gelen mal ve ganimet çoğalmıştı. Ancak Peygamber hanımlarının bu nimetlerden yeterince istifade ettiği söylenemezdi. İşte bu nedenle hanımları Hz. Peygamberi sıkıştırmış; geçimlerinin iyileştirilmesini istemişlerdi. Sürekli böyle isteklerde bulunmaları Hz. Peygamber'in huzurunu kaçırmıştı. Hafsa ve Aişe'nin Hz. Peygamber'e karşı çıkmasıyla başlayan hadise, diğer hanımlarının da dünyalık isteklerde bulunması ile had safhaya ulaştı. Hz. Peygamber, yalnızlığı tercih etmiş, hanımlarından ayrı yaşamaya başlamıştı.

Hz. Peygamber'in kızgınlığı yalnızca Hafsa ve Aişe'ye olsaydı tepkisi ona göre olur diğer hanımlarına iki kişi yüzünden ceza vermeyi düşünmezdi. Burada Hafsa'nın ve Aişe'nin öne çıkması bardağı taşıran son damladaki rollerinden dolayıdır. Nitekim Hz. Peygamberin sadece bu ikisinden değil, tüm hanımlarından ayrı kalmayı tercih etmesi; bununla beraber tüm hanımlarından dünyalıklar ve kendisi arasında tercihte bulunmalarını istemesi de bunun açık bir göstergesidir.

Gerek Hafsa, gerekse Aişe'nin Hz. Peygamber nazarındaki konumlarından dolayı ona karşı daha rahat oldukları bilinen bir gerçektir. Bu rahat tavırlar zaman zaman Hz. Peygamber'e karşı çıkma, küsme, konuşmama şeklinde tezahür etmiştir. Üstelik bu durum, sadece ikisiyle sınırlı kalmamakta, diğer hanımlara da sirayet etmekteydi. Bu olayda ilk etapta Hafsa'nın ve Aişe'nin ayetle uyarılması söz konusudur. Tahrim suresinin ilk dört ayetinde önce kalplerinin kaymasından dolayı tövbe etmeğe çağrılan bu iki kadın ikaz edilmiş, akabinde gelişen hadiseler neticesinde de bu iki hanım başta olmak üzere

¹⁰⁰ Tahyir: Kocanın, karısını boşanma veya devam etme arasında muhayyer bırakmasıdır. (Canan, XI, 406).

¹⁰¹ *Bakara*, 2/226.

Hiz. Peygamber'in tüm hanımlarının dünya ve ahiret hayatı anlamında tercih yapmaları istenmiştir.

Hafsa'nın gerek Hiz. Peygamber'le gerekse diğer hanımlarla olan münasebetlerinde mer'in belli bir ağırlılığının olduğunu görmekteyiz. Ömer'in zaman zaman Hafsa'ya yaptığı uyarılar, bunun açık bir göstergesidir. Hiz. Peygamber'in daha önce Hafsa'yı boşama girişiminde bulunduğundan, sonrasında Cebrail'in uyarısı neticesinde bundan vazgetiğinden bahsetmiştik.¹⁰² mer'in Hafsa'ya uyarılarının süreklilik göstermesinin ana sebeplerinden biri budur. Ayrıca Hafsa'nın Aişe ile olan ittifakı, mer'in gözünden kaçmamaktadır. Öyle ki İbn Abbas'tan gelen bir rivayette, eğer ikiniz de Allah'a tevbe ederseniz gerçekten kaymış olan kalpleriniz düzelmiş olur,¹⁰³ ayeti bahis mevzu olduğunda ayette geçen iki kadının kim olduğu mer'e sorulduğunda o iki kadının Hafsa ve Aişe olduğunu söylemiştir.¹⁰⁴ mer, Hafsa'nın Peygamber ile evlenmesinden sonra geçen zaman zarfında kızını sürekli uyarma ihtiyaı hissetmiştir. Hatta bu uyarılar, Hafsa ile sınırlı kalmamış; mer zaman zaman yakın akrabalarından olan mm Seleme'ye de aynı uyarıları yapmıştır. Fakat Ümmü Seleme, " Ey mer, her şeye müdahale ettiğin yetmiyormuş gibi, şimdi de Hiz. Peygamber'le hanımlarının işlerine karışıyorsun." diyerek mer'i ikaz etmiştir."¹⁰⁵ mm Seleme'nin bu uyarılara hiddetlenmesi ve mer'i Peygamber ile hanımları arasına girmekle suçlaması"¹⁰⁶ mer'in bu girişimlerini sekteye uğratmıştır. Hiz. Ömer bu konudaki hislerini şöyle açıklıyor: "Bu söz bana öyle tesir etti ki; vicdanımda duyduğum üzüntüyü kısmen ortadan kaldırdı."¹⁰⁷ Buna rağmen Peygamber'in tüm hanımlarını boşadığı yönündeki haberi duyduğu zamanki tavrı çok şiddetli olmuş "Hafsa'yı ömür boyu konuşmamakla tehdit etmiştir."¹⁰⁸ mer'in Peygamberle konuşması olayın ortaya çıkmasını sağlamış, Hiz. Peygamber'in Hafsa'yı ve diğer eşlerini boşamadığı anlaşılmıştır.

¹⁰² İbn Sa'd, VIII, 67.

¹⁰³ *Tahrım*, 66/ 1-4.

¹⁰⁴ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an'ı Kerim Teşsiri*, XIV, 7690.

¹⁰⁵ İbn Sa'd, VII,153; Kazıı, s. 212-213.

¹⁰⁶ Canan, IV, 336.

¹⁰⁷ Elmalılı, VIII, 134.

¹⁰⁸ İbn Hacer, VII, 610; şeybanı, V, 3051; Abdurrahman, s. 308; Hirı, Muhammed b. Hasan el-lemı, *Terâcimu A'lâmi'n-Nisa*, Müessesetü'l-lemi'l- Matbat, Beyrut, 1987, s. 61.

Bu olayı hem Hafsa, hem de diğer hanımlar açısından değerlendirdiğimizde, önemli sonuçlara ulaşmaktayız. Bunlardan birisi Peygamber hanımı da olsalar beşeriyet sıfatlarından sıyrılmamış olduklarının ortaya çıkmasıdır. Hz. Peygamber, hanımlarının kendi aralarında geçen ufak ihtilafları genelde hoş görmüş; müdahale etme gereği duymamıştır. Ancak bu son olayda durum, hanımlar arası rekabet boyutunu aşmıştır. Meselenin gerçekleşme nedeni ne olursa olsun hanımların Hz. Peygamber'e karşı menfi anlamda bir ittifakları söz konusudur. Bir de dünyalık anlamda isteklerde bulunmuş olmaları Hz. Peygamber'i rencide etmiştir. Sonuçta tahyir ayeti nazil olmuş ve Hz. Peygamber tüm hanımlarını muhayyer bırakmıştır.

Vâhidi, aynı konuya şöyle atıfta bulunur: Onlardan dilediğini geri bırakır, dilediğini alıp barındırabilirsin... ayeti nazil olunca,¹⁰⁹ Hz. Peygamber'in bazılarından ayrılmak istediğini; buna mukabil hanımlarının "Senden ve malından bir şey istemiyoruz, fakat bizi boşama."¹¹⁰ dediklerini belirtir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Sevde, Safiye, Cüveyriye, Ümmü Habibe ve Meymune'yi boşamamış; ancak onlarla evlilik ilişkisi de olmamıştır.¹¹¹ Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber'in dört hanımını (Hafsa, Ümmü Seleme, Aişe, Zeynep bt. Cahş) yanına alıp diğerlerini ertelediği geçmektedir.¹¹² Bu konuda benzer bir görüş de Muhammed Hamidullah'a aittir. Hamidullah, Hz. Peygamber'in *Ahzab* suresini müteakip hanımlarından sadece dördü ile zevci ilişkiler içinde olduğunu söyler.¹¹³ Ebu Zur'â, Hz. Peygamber'in Safiye ile de evliliğinin devam ettiğini bildirir.¹¹⁴

Özetle söyleyecek olursak Hz. Peygamber'in oluşturmaya çalıştığı insan modeli ile bizzat hanımlarının birebir tezat bir görünüm arz etmesi, Hz. Peygamber'i çok kötü etkilemiştir. Kalplerin kayma noktasına geldiğini görmek, Hz. Peygamber için ürkütücü bir durumdur. Buna rağmen Hz. Peygamber'in tavrı dikkat çekicidir. Hanımlarının kalplerinin meylettiği şeylerin aslında ne kadar

¹⁰⁹ *Ahzab*, 33/51.

¹¹⁰ Vâhidi, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburi (468/1075), *Esbâbü'n-Nüzûl*, Müessesetü'l-Halebi ve Şurakâhu li'n-Neşri ve't-Tevzih, Kahire 1968, s. 240.

¹¹¹ İbn Hâbib, Ebu Ca'fer Muhammed (245/859), *el-Muhabber*, thk. İlze lichtenstadter, Kütübu't-Ticâriyye, Beyrut (t.y), s. 92.

¹¹² Derveze, II, 85.

¹¹³ Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, Yeni Şafak Yay., Ankara 2003, II, 743.

¹¹⁴ Ebu Zur'â, Abdurrahman b. Amr b. Abdillah (281/894), *Târih*, thk. Şükrullah b. Ni'metullah el-Kavcani, Matbuat Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye, Şam (t.y), I, 492.

önemsiz olduğunu vurgulamak için ayrı kaldığı süre içinde tercih ettiği oda, bunun en belirgin göstergesidir. Sonuçta muhayyer kılma ayetiyle hanımlar “Allah’ı, Peygamber’i ve dünya nimetlerini tercih etme konusunda serbest bırakılmışlardır.”¹¹⁵ Hz. Peygamber’in tüm hanımları da Allah ve Resulü’nü tercih etmiş ve hatalarını anlamışlardır.

4. Diğer Eşlerle İlişkiler

Hafsa, Hz. Peygamber ile yirmi iki yaşında evlenmişti. Hz. Peygamber’in evine gittiğinde, Hz. Peygamber Aişe ve Sevede ile nikâhlıydı. Hafsa’dan sonra Hz. Peygamber, Zeynep bt. Hüzeyme, Ümmü Seleme, Hind bt. Ebi Ümeyye b. Muğire, Zeynep bt. Cahş, Cüveyriye bt. Haris ile de evlenmiştir. Daha sonra Ümmü Habibe Remle bt. Ebi Süfyan, Safiye bt. Huyey b. Ahtab ve Meymune bt. Haris isimli hanımlar, Hz. Peygamber’in eşleri arasına dâhil olmuşlardır. Farklı zamanlarda gerçekleşen bu evliliklerle Peygamber hanımlarının odalarının sayısı artmıştı. Bunun yanında hanımlar arasında problemler ve kutuplaşmalar da oluşmuştur.

Hz. Peygamber’in hanımları arasında adaletli davrandığı, giyimleri, kalacakları evleri, beraberlikleri konularında da adalete riayet ettiği bilinmektedir.¹¹⁶ Hatta hanımlarını ziyareti belli bir müddete tabi tutmuş; her seferinde de o müddete riayet etmekte bu süreyi ne azaltmakta ne de artırmaktadır.¹¹⁷ Görünen uygulamalarda bir adaletsizlik olmamasına rağmen Hz. Peygamber’in kalbinin Hz. Aişe’ye karşı temayülü de bilinen bir gerçektir.¹¹⁸ Hatta Hz. Peygamber’in, hanımlarından Ümmü Seleme’yi, “Sakın Aişe hakkında söylenip bana eziyet etme. Sadece Aişe’nin evinde iken bana vahiy gelir,”¹¹⁹ şeklinde uyarması Hz. Peygamber’in diğer hanımlarından farklı olarak Aişe’ye duyduğu muhabbetin örneklerindedir.

¹¹⁵ *Ahzab*, 33/28-29.

¹¹⁶ Savaş, s. 198.

¹¹⁷ Canan, IV, 334.

¹¹⁸ Kutup, Seyyid, *Fizilâ-il Kur’an*, çev. Bekir Karlığa, Emin Saraç, Hikmet Yayınevi, İstanbul 1968, XII, 16; Kazıcı, s.170.

¹¹⁹ İbnu’l-Cevzî, Cemaleddin Ebu’l-Ferc (597/1201), *Sıfatü’s-Safve*, thk. Mahmud Fâhûrî Muhammed Ravvas Kal’acî, 2. Basım Daru’l-Ma’rife, Beyrut 1979, II, 19.

Hız. Peygamber, her gün ikindi namazından sonra hanımlarını ziyaret ederdi.¹²⁰ Kendisi hangi hanımının yanında ise diğer hanımları da orada bulunur, Hız. Peygamber'in sohbetini dinlerlerdi. Hız. Peygamber günlük hayatını belli bir program dâhilinde sürdürürdü. Belli vakitlerde belirli işleri yapar, her işi belli bir süre içinde tamamlardı. Önceden belirlediği bu srelerde keyfi değişiklikler yapmazdı. Ancak Hız. Peygamber'in hanımları, daha o hayatta iken belirgin bir gruplaşma iindelerdi. Aişe ve diğerleri.¹²¹ Bu gruplaşmada, Kureyşli olmak, hicret etmiş olmak, Hız. Peygamber'in yakın arkadaşlarının kızları olmak gibi faktörler üstünlük sebebi sayılarak diğer gruba tahakküm unsuru olarak kullanılmıştır. Hız. Peygamber hanımlarının arasındaki diyaloglar incelendiğinde, hayatları araştırıldığında hepsinin de diğerlerinin mevcudiyetinden zaman zaman rahatsız olduğu ve birbirlerini kıskandıkları anlaşılmaktadır. Hız. Peygamber'in bunu ortadan kaldırmaya yönelik tüm uğraşlarına rağmen hanımları arasındaki rekabet ve kıskançlık devam etmiştir. Resûlullah, fitratlarının gereği olarak bu duyguları taşıdıklarını düşündüğünden onları anlayışla karşılamıştır.

Aişe'nin önderliğini yaptığı grupta, Hafsa, Sevde bt. Zem'a, Safiye bt. Huyey b. Ahtab vardı. Diğer gurubun başı ise mm Seleme idi. Bu grupta ise: Ümmü Habibe, Zeynep bt. Cahş, Meymune bt. Hâris ile Cüveyriye bt. Hâris bulunuyordu.¹²² Hız. Peygamber'in hanımlarının bu şekilde iki gruba ayrılmasını, hanımların gerek fitrat gerekse kişilik olarak yakın olanların aynı grupta toplanması olarak düşünebiliriz.

Tabir yerinde ise Aişe bu gruba kendisi için en zararsız olanları dâhil etmişti. Sevde bt. Zem'a, Hız. Peygamber'in, Hız. Hatice'nin vefatından sonra evlendiği ikinci hanımıdır. Hız. Peygamber ile evlendiğinde elli yaşlarında olan bu hanım, Hız. Peygamber hanımları arasında olma şerefini yeterli gördüğünden gününü Aişe'ye verecek kadar anlayışlı ve olgun idi.¹²³ Yani Sevde, Aişe için ciddi bir rakip değildi. Sevde'nin yaşlı bir kadın olmasına karşın Aişe, Hafsa'nın yaşına daha yakın idi. Bu sebeple olsa gerek ilerleyen zamanda Aişe ile Hafsa

¹²⁰ Sâlihi, Muhammed b. Yusuf (942/1535), *Kitâbu Ezvâci'n-Nebi*, thk. Muhammed Nizâmeddin, Mektebetü Dâri't-Türâs, Medine 1992, s. 155.

¹²¹ Kazıcı, s. 152.

¹²² Köksal, IX, 121; Kazıcı, s. 157.

¹²³ Kazıcı, s. 126.

daha iyi anlaşmışlardı. Bu yakınlıkları çoğu zaman Hz. Peygamber'in diğer hanımlarına karşı işbirliği yapmaları ile sonuçlanmıştır. Bu yakınlamada mizaçlarının uyumu ve ikisinin de Hz. Peygamber'in yakın arkadaşlarının kızları olmaları etkili olmuştur.

Safiye ise Beni Nadr Yahudilerinin reislerinden birinin kızı idi. Babası, kardeşi veya akrabalarının himayesi olmayan birisiydi.

Burada belirtmekte fayda gördüğümüz bir nokta da şudur. Her ne kadar hanımlar iki gruba ayrılrsa da, grup içi muhalefet de devam etmiştir. Hatta kendi grubunda olan Sevde ile tartışan Aişe'nin bu tavrına Ümmü Seleme karşı çıkararak Sevde'ye yardım etmiştir.

Bizce bu grubun en dikkat çekici ve rakip olabilecek özelliklere sahip üyesi Hafsa idi. Hafsa hem Kureyşli, hem de Ömer'in kızıydı. Bununla birlikte kişisel özellikleri ile de rakiplerine fark atabilecek meziyetlere sahipti. Mizaç olarak da Aişe'ye en yakın kişiydi. Ömer'in varlığı ve Hafsa üzerindeki tahakkümü, Hafsa'yı Aişe nezdinde zararsız konuma getirmiş, rakip olmaktan çok müttefik olmalarını sağlamıştır. Bu yüzden Hafsa, Aişe grubunun üyelerindedir.

Hafsa'nın gerek Hz. Peygamber ile olan ilişkisi, gerekse diğer hanımlarla olan münasebetlerinde çoğu zaman Ömer'in baskı ve otoritesi kendini hissettirmiştir. Ömer Hafsa'yı, Hz. Peygamber'e karşı davranışlarından dolayı defalarca uyarmıştır. Diğer hanımların yaptığı olumsuz davranışları yapmaması konusunda sürekli tembihle bulunmuştur.

Ümmü Seleme'nin başını çektiği diğer grupta ise Zeynep bt. Cahş, Ümmü Habibe, Zeynep bt. Huzeyme vardı.

Fikri platformda meydana gelen bu gruplaşma, doğal olarak günlük hayatlarına da yansımış; hanımların hayatı gerek Hz. Peygamber döneminde gerekse onun vefatından sonra bu gruplaşmanın örneklerine yenilerinin eklenmesiyle devam etmiştir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi hanımlar arasında, Kureyşli olmak, hicret etmiş olmak ve Hz. Peygamber'e daha yakın kişilerin kızları olmak gibi sebeplerden dolayı meydana gelen ayrılıklar, farklı zaman ve mekânlarda neden olduğu olaylarla kendini çok açık şekilde hissettirmiştir. Alternatifin arttığı yerde rekabetin ön plana çıkması kaçınılmazdır. İşte bu nedenle gerek Hafsa'nın,

gerekse diğer hanımların bu rekabet ortamında sahip olduğu özellikleri ön plana çıkararak diğerlerine fark atmaya çalışması da olağan karşılanmalıdır.

Hz. Peygamber'e akrabalık bağıyla bağlı olmak, bazen Hafsa ve Aişe'yi diğer hanımlara karşı üstünlük taslamaya kadar itmiş, hatta bu düşünceyle Hafsa ve arkadaşı, Hz. Peygamber'in Yahudi asıllı hanımı Safiye'ye karşı, "Biz tüm Peygamber hanımları içinde en üstün olanlarız. Bizim Peygamber'e akrabalık şerefimiz var. Onun eşleri olmakla birlikte amca tarafından da akrabasıyız." diyerek onu rahatsız etmişlerdi.¹²⁴ Safiye'nin müteessir olması, Hz. Peygamber'in dikkatini çekince üzüntüsünün nedenini öğrenmek istemiştir. Safiye de Hz. Peygamber'e, Hafsa'nın kendisine Yahudi kızı dediğini söylemiştir.¹²⁵ Bunun üzerine Rasûlullah, Safiye'yi teselli etmek için, "Hayır sen bizdensin. Neden ona Harun'un ceddin, Musa'nın amcan, Muhammed'in de zevcin olduğunu bundan dolayı senin daha muteber olduğunu söylemedin"¹²⁶ diyerek kendisini savunması için akıl vermiştir.¹²⁷ Böylece hem Safiye'yi teselli etmiş, hem de Hafsa'yı kınamıştır.

Burada dikkatimizi çeken nokta hanımların kendi aralarında meydana gelen bu gruplaşmada rakibi en zayıf noktadan vurma mantığıyla hareket etmiş olmalarıdır. Hafsa'nın veya Hz. Peygamber'in herhangi bir hanımının bu konuda öne çıkması diğer hanımların mevcut polemikten uzak kaldığı şeklinde anlaşılmamalıdır. Bilindiği gibi Safiye, Beni Nadir Yahudilerinin reislerinden birinin kızı olup Hz. Peygamber'e cariye olarak gelmiştir. Asıl adı Safiye değildir. Zerkani şöyle der: Araplar arasında, ganimet malının lidere veya hükümdara düşen en iyi bölümüne 'safiye' denirdi. Safiye de Hayber gazvesinden sonra ganimet olarak Hz. Peygamber'e verilmişti. Bu yüzden Safiye adıyla ünlenmiş olup asıl adı Zeynep'tir.¹²⁸ Yahudi bir aileden gelmesinin başına kakılmasından çekindiği için Aişe ve Hafsa ile iyi geçinmeye gayret etmiştir. Bu ikiliyle dostça geçinmeye çalışmasına rağmen bazen açıktan açığa bazen de ima yolu ile Yahudi

¹²⁴ Esad, s. 759; Şiblî, *Sîretü'n-Nebi*, s. 672.

¹²⁵ İbn Sa'd, VIII, 126-127.

¹²⁶ İbn 'Abdilberr, IV, 339; Şiblî, *Asr-ı Saadet*, II, 1014-1018.

¹²⁷ İbn Sa'd, VIII, 126-128.

¹²⁸ Şiblî, *Sîretü'n-Nebi*, s. 673.

kızı olduğunu işitmekten kurtulamamıştır.¹²⁹ Baba ve akraba himayesinden yoksun olmakla beraber, dine girmede önceliğin bile üstünlük sayıldığı bir dönemde etnik kökeninden dolayı eleştirilmesi, o dönemin şartları dâhilinde düşünüldüğü zaman fazla yadrganmamalıdır.

Gruplaşmanın tezahürleri tabii ki bir olayla sınırlı olmayıp fiziki özellikler bile yerine göre eleştiri konusu yapılmıştır. Örneğin, diğer hanımlara göre daha açık sözlü olan Hafsa, Safiye'ye olan kıskançlığından dolayı O'nu kısa boylu diyerek eleştirmiştir. Resûlullah bunu duyunca Hafsa'ya kızmış, “Öyle bir söz söyledin ki denize bırakılsa rengini bozardı,”¹³⁰ şeklindeki sözleriyle yaptığının utanılacak bir davranış olduğunu belirtmiştir. Görüldüğü gibi hanımlar arasındaki rekabet, bazen kırıcı boyutlara da ulaşmıştır.

Hanımların hepsi de sosyal statülerini paylaşmak zorunda kaldıkları diğer hanımlara karşı kendini bir yarış içinde bulmuş ve bunu her fırsatta karşı tarafa hissettirmiştir. Örneğin Hz. Peygamber, Ümmü Seleme ile evlendiğinde onun güzelliği ile ilgili anlatılanlar, diğer hanımları öyle etkilemiştir ki Hz. Peygamber'in ona daha çok meyledeceği endişesi hepsinin de huzursuz olmasına neden olmuştur. En fazla rahatsız olanlardan biri de Aişe'dir. Aişe, hislerini Hafsa'ya iletmiş; Hafsa, Ümmü Seleme'yi gördüğünü fakat Aişe'nin abarttığı kadar güzel olmadığını, Aişe'nin kıskançlığının etkisinden dolayı Ümmü Seleme hakkında abartılı düşüncelere kapıldığını söyleyerek arkadaşını teselli etmiştir.

Hafsa ve Aişe arasındaki ittifakı, Zerkeşi, el- İcabe adlı eserinde şöyle nakletmektedir. “Aişe, Hafsa ile, Sevde de Ümmü Seleme ile kardeşlik anlaşması yapmışlardı. Aişe şöyle dedi: ‘Ey Hafsa, bana veya sana saldırırlarsa benim kalkıp o saldıranın kafasından tuttuğumu görürsen, bana yardım et.’ Gerçekten de dediği gibi yaptı ve kalkıp Sevde'nin kafasından tuttu, bunu gören Hafsa korktu ve Aişe'ye yardım etti.”¹³¹ Yine Ümmü Seleme'nin elbisesinin eteğinin arkadan sarkması üzerine Aişe'nin Hafsa'ya, “Şuna bak arkasından eteğini köpeğin dili gibi sürüklüyor”¹³² demesi, kıskançlığın boyutunu göstermesi açısından iyi bir

¹²⁹ İbn Sa'd, VIII, 76.

¹³⁰ Esad, s. 759.

¹³¹ Zerkeşi, Bedruddin, *Hz. Aişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler*, çev. Bünyamin Erul, Kitâbiyât Yay, 2. Basım, Ankara 2000, s. 62-63.

¹³² Zerkeşi, s. 62-63.

örnektir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in hanımları içinde Aişe'nin kıskançlığı meşhurdu.¹³³

Hafsa ve arkadaşı Aişe, birçok icraatlarında ortak hareket etmelerine rağmen zaman zaman kendi aralarında da küçük sorunlar yaşamışlardır. Diğer hanımlara karşı oluşturdukları işbirliği, nadir olarak aralarında fikir ayrılığına yol açmış ancak sonuçta Hz. Peygamber'i birbirinden kıskanmışlardır. Aralarındaki, biz ve diğerleri anlayışı kişisel duyguların öne çıktığı zamanlarda, "ben ve diğerleri" şekline dönüşmüştür. İşte böyle zamanlarda Hafsa Aişe'yi, Aişe de Hafsa'yı kendine rakip olarak görmüştür. Mesela, Hafsa'nın Hz. Peygamber'e gönderdiği yemeği Aişe'nin hizmetçisini göndererek kaza süsüyle döktürmesi ve sonra kendi yaptığı yemeği Resûlullah'a göndermesi,¹³⁴ ikili ittifakın rekabete dönüştüğü zamanlardan biridir.

Yine Hafsa ile Aişe'nin beraberce nafîle oruca niyetlenip, kendilerine yemek ikram edilince oruçlarını bozup durumu Resûlullah'a anlatmaya karar vermeleri üzerine Hafsa'nın Aişe'den erken davranıp onun konuşmasına fırsat vermeden durumu Resûlullah'a aktarması Aişe'yi şaşkırtmış; "O babasının kızıdır"¹³⁵ diyerek, Hafsa'nın kendisine yaptığı davranışa tepkisini dile getirmiştir.

Hanımlar arasındaki rekabet, bazen öyle bir hâl almıştır ki onların akrabaları da tartışmalara katılmıştır. Hafsa'nın Aişe'yi kıskanması neticesinde Ömer'in, kızı Hafsa'ya "Komşunun Allah'ın Rasulü'ne senden güzel ve sevimli olması seni aldatmasın. Sen kimsin Aişe kim! Senin baban kim! Ebu Bekir kim!"¹³⁶ şeklinde nasihat etmesi, bu konu için güzel bir örnektir.

Diğer yaşamlarla girift olarak süren hayat, kişiyi farklı zamanlarda farklı münasebetlere iter. Yerine göre bireyselliğin grup menfaatinin önünde tutulduğu; zaman zaman da bir grubun içinde diğer gruplara karşı bireyin kişisellikten kurtulduğu, bireysel menfaati, grup içinde olmakla sağladığı görülür. İşte Peygamber hanımlarının ilişkilerinde de bu durumun oluştuğunu görmekteyiz.

¹³³ Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 1999, s. 77.

¹³⁴ Kandehlevî, Muhammed Yusuf, *Hayatü's-Sahâbe*, çev. Sıtkı Güllü, Divan Yay. İstanbul 1991, III, 87.

¹³⁵ ed-Dımeşki, *Peygamber Külliyyatı*, XI, 209.

¹³⁶ Abdurrahman, s. 305; Kutup, XV, 56.

Gruplaşmanın nedeni ne olursa olsun aralarında hem bireysel hem de grup olarak gözle görülür bir rekabetin olduğu anlaşılmaktadır.

Hafsa açısından bakıldığında, Kureyşli olma, hicrete katılma, Ömer'in kızı olma gibi sebeplerle kendisini diğer hanımlardan farklı bir konumda görmüştür. Bu düşünce sebebiyle yerine göre diğerlerine muhalefet etmiş, kişisel platformda kimliğini ön plana çıkarmıştır. Bazen de gerek yaş, gerek fikir, gerekse diğer benzerlikler yönünden kendisine yakın bulduğu Peygamber hanımlarıyla aynı ittifakta yer almış, fikir muhalefetini diğer gruba karşı ortaya koymuştur.

B. Hz. PEYGAMBER'İN ÖLÜMÜNDEN SONRA HAFSA

1. Dört Halife Döneminde Hafsa

Hz. Peygamber vefat ettiğinde dokuz hanımı hayatta idi. Bunlar, Aişe, Hafsa, Cüveyriye, Ümmü Habibe, Zeynep bt. Cahş, Sevde bt. Zem'a, Safiye, Meymune bt. Haris ve Ümmü Seleme' dir. Hz. Peygamber, hanımlarına fazla miras bırakmadı. Hayatta iken develerinden gelen sütün bir kısmıyla hanımlarının ve kendisinin geçimini sağlar, kalan kısmını da Ashâb-ı Suffa'ya harcardı. Sağlığında kendisine Hayber'den bir arazi hissesi düşmüş idi.¹³⁷ Bunun dışında Medine yakınlarında biraz arazi ve Fedek'te de biraz arazi hissesi vardı. Bunların gelirinin çoğunluğuyla gelip giden elçiler ve misafirler ağırlanırdı. Hayber'deki arazinin gelirinden de bir miktar arpa ve hurmayı hanımları için ayırır, fazlasını muhtaçlara dağıtırdı.

Normal şartlarda dul kalan kadınlar iddet¹³⁸ süreleri tamamlanınca istedikleri kişiyle evlenebilirlerdi. Ancak Peygamber hanımlarının durumları bundan farklıydı. Çünkü onların dul kalınca başkalarıyla evlenmeleri vahiyle yasaklanmıştır. Bu nedenle hayatta oldukları sürece geçimlerinin sağlanması devlet idarecileri tarafından yerine getirilmiştir. Oturdıkları evler de ölünceye kadar kendilerine bırakılmıştır. Bazı kaynaklarda Resûlullah'ın hanımlarına Hayber'deki arazinin gelirlerinden, hurmadan seksen, arpadan yirmi vesk¹³⁹ olmak üzere yüz vesk verildiği nakledilir.¹⁴⁰

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Ebu Bekir halife olunca Resûlullah'ın hayatta iken hanımlarına uyguladığı taksimatı devam ettirdi. Resûlullah'ın eşlerine Hayber'de ki arazinin gelirlerinden düşen paylarını taksim etti.

Ömer halife olunca uygulamada değişikliğe gitti. Peygamber hanımlarını, eskiden olduğu gibi belli miktarlarda paylarını vermek veya her yıl vesklerini

¹³⁷ Şiblî, *Sîretü'n-Nebî*, I, 313.

¹³⁸ İddet: Evliliğin etkilerinden geriye kalanların sona ermesi için şer'an sınırı tespit edilmiş bir süre demektir. Diğer bir ifade ile nikâhın zevali veya şüphesi halinde kadının beklemek zorunda olduğu süredir. (Zuhaylî, Vehbe, IX, 489).

¹³⁹ Vesk: Bir hacim ölçüğü. Irak ekolüne göre: 1 vesk 60 sa' eder. O da 6400 dirhemdir. (Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve İstilahâti Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Yay., İstanbul 1969, IV, 125).

¹⁴⁰ İbn Sa'd, VIII, 76.

ödemek şartıyla serbest bıraktı.¹⁴¹ Peygamber hanımları ise farklı hareket ettiler. Bazıları, Hayber arazisindeki paylarını ve su almayı bazıları da her yıl vesklerinin kendilerine ödenmesini tercih ettiler. Hafsa, kendisine arazi ve su verilmesini tercih etti.

İlerleyen dönemlerde diğer hanımlarla beraber Hafsa'ya da divandan tahsisat ayrılmış, geçimini sağlaması temin edilmiştir.

Yâ'kûbî, Divan'dan tahsis edilen payın, Resûlullah'ın diğer hanımlarına 6 bin, Aişe, Ümmü Habibe ve Hafsa'ya 12 bin dirhem olduğunu rivayet eder.¹⁴² Buradaki taksimatın hanımların mensup oldukları aileye göre yapıldığını görmekteyiz. Yaygın olan bir diğer rivayet ise Aişe'ye 12 bin, diğer hanımlarına ise 10 bin dirhem tahsis edildiği yönündedir.¹⁴³ Ancak Ömer b. Hattab'ın divanları oluştururken atıyye verdiği kimseler arasında en fazla miktarı Hz. Peygamber'in hanımlarına ayırdığı, Safiye ile Cüveyriye'ye 6 bin, diğer hanımların her birine 12 bin dirhem verdiği bilinmektedir.¹⁴⁴

Bununla birlikte Hafsa'ya babasının vefatından sonra intikal eden bir miktar mal da bulunmaktadır. Hafsa'nın Hz. Peygamber'in vefatından sonraki geçimi hakkında bilgi veren bir belge de Ömer'in vasiyetidir.

Muayyib'in kaleme aldığı Ömer'in vasiyeti şöyledir: “Şayet hak olan ölüm vaki olursa Semağ denilen hurmalık, Hayber'deki yüz hisse ile mahsülü, Resûlullah'ın tahsis ettiği yüz vesk, benden sonra Hafsa'ya intikal edecektir.”¹⁴⁵ Görüldüğü gibi Ömer, bahsi geçen mallar üzerindeki tasarruf hakkının kendisinden sonra Hafsa'ya intikal edeceğini, onun uygun gördüğü yere harcayabileceğini; Hafsa'nın vefatından sonra ise ailesinden ehil birisine intikal edeceğini belirtmiştir. Hafsa, gerek Hayber gelirinden hissesine düşen miktarı; gerekse babasından intikal eden malların geçiminden geriye kalan kısmının bir bölümünü infak etmiş, bir bölümü üzerinde de vakıf ihdas ederek ihtiyaç sahiplerine bırakmıştır.

¹⁴¹ Kazıcı, s. 198.

¹⁴² Yâ'kûbî, Ahmed b. Ebû Yâ'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih (284/897), *Târihü'l-Yâ'kûbî*, Dâru's-Sâdr, Beyrut 1992, II, 143.

¹⁴³ İbn Sa'd, VIII, 67; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 165.

¹⁴⁴ İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem (711/1311), *Tarihu Dimaşk İbn Asâkir*, thk. Ruhiye en-Nehhas, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1983, I, 301.

¹⁴⁵ ed-Dımeşkî, *Peygamber Külliyyatı*, XI, 300.

2. Siyasi Olaylarda Hafsa'nın Tutumu

Hz. Peygamber hayatta iken iki görevi ifa ediyordu. Bunlardan birincisi, Allahtan aldığı vahyi insanlara tebliğ etmek, ikincisi ise gelen vahyin hükümlerine göre başında bulunduğu devleti idare etmekte.

İlahi mesajın tebliğini ve tatbikini yapan Hz. Peygamber'in vefatı ile Müslümanlar, var olan kanunları tatbik edecek bir idareciye ihtiyaç duydular ve Ebu Bekir'i kendilerine idareci, devlet başkanı olarak seçtiler.

Ebu Bekir ve Ömer dönemi, Müslüman toplum için büyük atılımların yapıldığı, fetihlerin gerçekleştirildiği yükseliş dönemi olmuştur. Ömer'den sonra iş başına gelen Osman b. Affan'ın hilafetinin ikinci döneminde ortaya çıkan problemler, yönetimden hoşnut olmayan ve hoşnutsuzluğunu dile getirmekten çekinmeyen bir zümrenin oluşmasına neden olmuştur. Ebu Bekir ve Ömer dönemindeki huzur ortamı, Osman döneminde yerini kargaşaya bırakmıştır.

Osman döneminde yönetimden hoşnut olmayan, çıkar hesabı yapan bazı kişiler ve onların güdümündeki isyancılar ayaklandılar. Osman, evinde muhasara edilip sonrasında katledildi. Osman b. Affan'ın öldürülmesinin akabinde, katillerin cezalandırılması gerekçesi ile meşru halife Ali b. Ebi Talib'e karşı isyan başlatıldı. Bunun sonucunda İslâm dünyası kendini fitne ve kaos içinde buldu.

Bilindiği gibi bu durum, muhalefetin ulaştığı doruk noktaydı. Osman'ın hilafetinin son dönemlerinde, meşhur bazı sahabelerden de ona karşı muhalefet edenler olmuştu. Ancak bu tam anlamıyla adı konulmamış bir muhalefetti. Osman'ın öldürülmesinden sonra halk siyasi olarak üç gruba ayrılmıştı. Birinci grubu Ali'nin maiyetinde olanlar oluşturuyordu. İkinci grup, çıkarları için Muaviye tarafında yer alanlardan oluşmuştu ki bu grubu oluşturanların birçoğu Osman'ın kanını talep ettikleri için orada bulduklarını söylüyorlardı. Üçüncü grup ise siyasi çekişmelerden uzak durup köşesine çekilen insanlardan oluşuyordu.

Hz. Peygamber'in eşleri cihetinden olaya baktığımızda onlardan bir kısmının siyasi gruplaşmaya dâhil olduklarını görüyoruz. Mesela, Hz. Peygamber'in hanımlarından Safiye, daha Osman'ın halifeliği döneminde oluşan siyasi çalkantılarda Osman'a büyük sevgi besleyen, muhalif hareketlere

katılmayan, düşmanları Osman'ı muhasara ettiğinde kendi evi ile Osman'ın evi arasında oluşturduğu gizli bir yolla ona yemek ve su taşıyan kişidir.¹⁴⁶

Ümmü Habibe ise; dayısının oğlu oluşu sebebiyle Osman'a büyük saygı ve sevgi beslemekteydi. Muhasara edildiğinde Osman'la görüşmeye gelen ve şehit edildiğinde de kanlı elbisesini kendi kardeşi Muâviye'ye gönderen Ümmü Habibe'dir.¹⁴⁷

Hz. Peygamber'in diğer hanımlarından Ümmü Seleme ise, Osman döneminde ortaya çıkan fitne ateşini söndürmek için büyük çaba harcamıştır. "Mü'minlerin Annesi" olma sıfatı ile Osman'a şöyle nasihatta bulunmuştur. "Sen dost ve arkadaşların olan Ebu Bekir ve Ömer'in izlerine uymakla iktifa et. Onlar bu işi lâıyığı bir şekilde başararak yerine getirdiler. Sana düşen, itaat ve gereğince amel etmendir."¹⁴⁸ Osman'ın öldürülmesinden sonra da Ümmü Seleme'nin gönlü Hz. Peygamber'in damadı olan Ali'den yana olmuş, oğlu Ömer'i Ali'nin yanında yer alması için ona göndermiştir. Bununla birlikte, Osman'ın aleyhine girişilen harekete öncülük edenlerden biri olan Aişe'ye de karşı çıkmış, onu çok sert bir dille eleştirmiştir.¹⁴⁹

Aişe ise, babası Ebu Bekir ile Ömer'in halifeliği sırasında herhangi bir siyasi faaliyette bulunmadı. Her iki halife ile ilişkileri karşılıklı saygı ve anlayış içinde geçti. Ancak, Osman'ın bazı karar ve tasarruflarının aleyhinde faaliyetlerin başladığı dönemde, halifeye karşı son derece sert davranan muhalefet hareketinin başında yer aldı.¹⁵⁰

Fitne döneminde tavrı dikkat çeken kişilerden biri de Hafsa'dır. Hafsa, Osman'ın katledilmesi ile sonuçlanan olaylar başladığı sırada Peygamber'in diğer hanımları gibi Mekke'de hac görevini yerine getiriyordu. Hac dönüşü Medine'ye doğru yola çıktıklarında Osman'ın öldürüldüğü haberi geldi. Bu haber üzerine Aişe, fikir değiştirip Mekke'ye geri dönmeye karar verdi. Diğer hanımlar, Aişe ile aynı fikirde değildi. Hz. Peygamber'in diğer hanımları Aişe ile birlikte Zât Irk'a

¹⁴⁶ Kazıcı, s. 214.

¹⁴⁷ ez-Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâvut-Muhammed Naim Arksusi, 9. Basım, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1992, II, 220-222.

¹⁴⁸ Hâirî, I, 272-273.

¹⁴⁹ Hasan, İbrahim Hasan, *Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit - Sadrettin Gümüş, 2. Basım, Kayıhan Yay., İstanbul 1987, II, 38-39.

¹⁵⁰ Fayda, Mustafa, "Aişe b. Ebu Bekir", *DİA*, İstanbul 1989, II, 203.

kadar gelmişler; orada ondan ayrılmışlardı. O gün, mü'minlerin anneleri birbirinden ayrılırken öyle çok ağladılar ki pek çok insan onlarla beraber ağladı. Bundan dolayı o güne "Ağlama Günü" adı verildi.¹⁵¹ Aişe Mekke'ye dönmeye karar verdiğinde, Talha ve Zübeyr'in kendisini ikna etmeleri üzerine fikrini değiştirip Basra'ya gitmeye karar verdi. Aişe'nin kendisiyle gelmesi için Ümmü Seleme'yi ikna etme çabaları boşa çıkmış, bilakis Ümmü Seleme, Aişe'yi Ali b. Ebi Tâlib'e karşı hurucdan vazgeçirmeye çalışmıştır.

Hafsa açısından bakıldığında durum biraz daha karışık görülmektedir. Çünkü kardeşi Abdullah, Ali'ye muhalefette bulunmamasına rağmen tam bir destek de vermemiş; Medine halkı nasıl davranırsa öyle davranmayı uygun görmüş; herkes biat edip de icmâ¹⁵² meydana geldikten sonra biat etmiştir.¹⁵³ Ali'nin, Şam üzerine sefere karar vermesinin ardından da bunu hoş görmeyerek Medine'ye gitmiştir. Hafsa'nın diğer kardeşi Ubeydullah b. Ömer ise, Ali'ye muhalefet edenler arasında etkin isimlerden biriydi.

Ömer'in şehit edilmesinden sonra Osman'ın hilafetinin ilk günlerinde, babasına düzenlenen suikastta parmağı olduğu gerekçesiyle Hürmüzan'ı öldürmüştü. Bu nedenle Ali de Ubeydullah'ın kısas edilmesini istemişti.¹⁵⁴

Ali'nin kısas talebine karşılık Muhacirlerden bazılarının, dün Ömer öldürüldü, bugün de onun oğlunu mu öldüreceksiniz? diyerek karşı çıkması üzerine Osman, "Ben, halife olarak onun velisiyim ve onun bu yaptığına karşılık kendi malımdan diyet vermeyi taahhüt ediyorum."¹⁵⁵ demiş, Ubeydullah'ın diyetini verip onu kısastan kurtarmıştır. Ali, kısasın uygulanmasında ısrar etmişse de Ubeydullah serbest kalmıştır. Bu yüzden olsa gerek Ubeydullah, Ali'nin iktidara gelişiyle, onun yanında yer almayı Şam'a giderek Muaviye'ye biat

¹⁵¹ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 212-213.

¹⁵² İcmâ: Dini ve hukukî bir konuda Müslümanların ittifak etmesidir. (Karaman, Hayreddin, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul (t.y.), s.120.

¹⁵³ Kandemir, M.Yaşar, "Abdullah b. Ömer", *DİA*, Ankara 2002, I, 126; Zettersteen, K.V. "Abdullah b. Ömer b. Hattâb", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, İstanbul 1965, I, 39; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, sad. Metin Muhsin Bozkurt, Dergâh Ofset, İstanbul 1997, II, 570.

¹⁵⁴ *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti* (Ed.: P. M. Hol, Ann. K.S. Lambton, B. Lewis), Çev.: H. Aktaş vd., İstanbul 1988, I, 80; Demircan, Adnan, *Ali-Muaviye Kavgası*, Beyan Yay. İstanbul 2002, s. 118.

¹⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 81.

etmiştir.¹⁵⁶ Muaviye de onu, kendi maksadının revaç bulması yönünde kullanmıştır.

Hafsa'nın kardeşlerinin görüşleri bu şekilde oluşurken en yakın arkadaşı Aişe ise, Ali'ye karşı açık ve sert muhalefete girişmiştir. Aişe'nin, Osman'ın şehit edilmesini ve Ali'ye biat edildiğini öğrenmesi üzerine Medine'ye gitmekten vazgeçip Mekke'ye geri dönmeye karar vermesi, psikolojik bir savaş taktiğidir.

Aişe'nin Mekke'ye dönüş kararı, isyan için kılıçları çekmiş olanları cesaretlendirmiş; ayrıca Ali'ye karşı muhalefette kararsız kalanları da yanına çekmiştir. Peygamber hanımları arasında oluşan ihtilaflar, Hz. Peygamber'in vefatından sonra en bariz ve en şiddetli şekilde bu olayla ortaya çıkmıştır.

Hafsa ise, gelişen olaylarda aktif bir şekilde rol almamıştır. Ancak ona en yakın olan kişilerin bu çalkantılı dönemde olayların birebir içinde yer almaları, dolaylı olarak onu da etkilemiştir. Bir tarafta Ali'ye ciddi bir muhalefeti olmayan ancak, Ali'nin yanında da yer almayan kardeşi Abdullah, diğer tarafta Ali'ye biat etmeyip, Muâviye tarafında saf tutan diğer kardeşi Ubeydullah, bir diğer tarafta da sürekli ittifak halinde olduğu, Osman hayatta iken ona muhalif, öldükten sonra da Ali'ye karşı girişilen harekâtın kilit ismi Aişe vardı.

Hafsa çok dirayetli bir insan olmakla birlikte fitne dönemindeki tutumunda ikilem yaşamış gibi görünmektedir. Hafsa, Peygamberin diğer hanımlarıyla birlikte hac dönüşü Medine'ye doğru yola çıktığında Aişe ile beraberdi. Ancak Aişe'nin Ali'ye muhalif olması ve bu niyetle Basra'ya yönelmesi sebebiyle Hz. Peygamber'in diğer hanımları Aişe'den ayrıldılar. Hafsa onunla beraber gidecek olmuştaysa da kardeşi Abdullah onu engellemiştir.¹⁵⁷

Hafsa'nın diğer hanımlarla birlikte hareket etmeyip Aişe ile birlikte gitmek istemesinde, kardeşi Ubeydullah'ın Ali'ye karşı olan ciddi muhalefedinin yanı sıra Aişe ile olan ittifakının da etkisi olmuştur diyebiliriz. Ancak kardeşi Abdullah, fitneye düşmemek için oldukça titiz davranmıştır. Dini konularda oldukça ihtiyatlı davranan, fetva verirken çok düşünüp çok inceleyen ve hata etmekten sakınan Abdullah b. Ömer, bu olaydaki tavırla da örnek bir davranış sergilemiştir.

¹⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *Kamil*, III, 82.

¹⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 208; Ahmet Cevdet Paşa, II, 580.

Hafsa'nın, kardeşi tarafından Aişe ile birlikte hareket etmesinin engellenmesi, onun temsil ettiği misyon açısından oldukça olumlu sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Nitekim Aişe'nin gitme kararı neticesinde ortaya çıkan olaylar İslâm tarihi açısından oldukça vahim sonuçlar doğurmuştur. Aişe'nin Talha ve Zübeyr ile birlikte meşru halife Ali'ye karşı başlattığı hareket Cemel savaşıyla sonuçlanmıştır. Aişe, bu olayda takındığı tutumuyla İslâm tarihinde Müslüman kadın için biçilen rolün dışında kalmıştır.¹⁵⁸ Nitekim, Cemel savaşı öncesinde Aişe ile görüşen Cârîye b. Kudâma es-Sa'di, Aişe'ye: "Ey Mü'minlerin anası! Senin buraya gelmen evini terk etmen ve bu mel'un devenin üzerine binip de silahların kızıştırılmasına sebep olman Osman'ın öldürülmesinden çok daha kötü bir iştir. Senin, Allah'ın sana ihsan etmiş olduğu ve açılıp ortaya serilmemesi gereken bir kıymetli tarafın vardır. Fakat sen bunu açığa serdin ve onu ayaklar altına atmış oldun. Vallahi senin böyle savaşa çıktığını görenler kanını da mübah kılarlar,"¹⁵⁹ demiştir. Aynı zamanda Ümmü Seleme'nin, "Yarın bir gün Rasulüllah'ın huzuruna gelsen ne yapacaksın? Çünkü sen ona vermiş olduğun sözü tutmadın,"¹⁶⁰ tarzındaki ikazı, belirtilen rolün dışında hareket eden Aişe'nin, kendi döneminde de diğer insanlar tarafından böyle bir siyasi oluşumun içinde yer almasından dolayı eleştirildiğini göstermektedir.

Hafsa'nın bu olaylardan geri kalması, Müslümanlar tarafından onun takdir edilmesini sağlamıştır. İslâm tarihinde kadına biçilen rol esas alındığında Hafsa'nın gerek bir kadın olarak, gerekse müminlerin annesi sıfatıyla bu role uygun bir davranış sergilediği görülecektir. İslâm tarihinde meydana gelen siyasi olaylar, hiçbir zaman kadınların öncülüğünde girişilen hareketlerle düzeltilme yoluna gidilmemiştir. Bilakis böyle durumlarda kadınlardan beklenen tutum, mümkün olduğu kadar siyasi hareketlerin dışında kalıp, ayrılıkları hoşgörü perspektifli bir yaklaşımla uzlaştırma çabası içinde olmalarıdır. Kadınların Hz. Peygamber döneminde düşmana karşı girişilen savaşlarda aktif olarak rol aldıkları ve ellerinden gelen yardımı sağladıkları¹⁶¹ bilinmekle beraber, Müslümanların kendi aralarında meydana gelen siyasi mücadelelerde, kadınların böyle bir

¹⁵⁸ Demircan, *Ali-Muaviye Kavgaı*, s. 92.

¹⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 218.

¹⁶⁰ Yâ'kûbî, II, 180; Hasan, II, 39.

¹⁶¹ Savaş, s. 236.

aktivitenin içinde yer alması hoş görülmemiştir. Böyle durumlarda kadınlardan beklenen, taraflara karşı hoşgörülü olmak, siyasi çekişmelerin dışında kalıp, belirsizlik ortamında İslâm tarihinde Müslüman kadın için biçilen role uygun davranmaktır. Hafsa, güçler dengesini lehine çevirmeye çalışan muhalefet hareketi içinde yer almamakla Hz. Peygamber'in hanımı olarak bulunduğu mevkiine uygun davranmıştır. Konumuna zarar verecek hiçbir davranışta bulunmamıştır. Aişe'nin tüm ikazlara rağmen kararından vazgeçmemesini ve sonrasında gelişen olaylardan dolayı duyduğu pişmanlığı göz önünde bulundurursak, Hafsa'nın bu konudaki örnek tutumu takdire şayandır.

3. Hafsa'nın Vefatı

Hz. Hafsa'nın vefat tarihi hususunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Kaynaklarımızda Hafsa'nın vefat tarihi h.41¹⁶² (661) ile h.45¹⁶³ (665) olarak rivayet edilmiştir. Genel kanaat ise vefat tarihinin h.45 (665) olduğu yönündedir.¹⁶⁴

Bazı kaynaklar ise bir tarih zikretmemiş bunun yerine bilinen bir olayı vererek Hafsa'nın vefat yılını belirtmişlerdir. Bir kaynağımızda, Muaviye'nin Ziyad b. Ebih'i Basra'ya vali olarak atadığı, Ziyad'ın Sehm b. Galib'i halifeye itaatsizlikten dolayı öldürdüğü sene vefat ettiği geçer.¹⁶⁵ Başka bir rivayette ise Meşhur şair Lebid b. Rabiâtü'l-Amiri'nin öldüğü sene Hafsa'nın vefat tarihi olarak zikredilir.¹⁶⁶ Her iki rivayetin de ortak noktası, tüm bunların gerçekleşme tarihinin h.45 (665) yılında olduğudur.

Bazıları ise vefat tarihi olarak Afrikanın fethedildiği yılı göstermiştir.¹⁶⁷ Konu ile ilgili farklı bir örnek ise Hafsa'nın h.27 (647) yılında Hz. Osman döneminde öldüğü yönündedir.¹⁶⁸ Burada karışıklığa neden olan husus, Hafsa'nın vefat tarihi olarak Afrika'nın fethinin gösterilmesidir. Vehb b. Malik'ten yapılan

¹⁶² İbn Hacer, VII, 581.

¹⁶³ İbn Sa'd, VIII, 69.

¹⁶⁴ İsfehânî, II, 51.

¹⁶⁵ İbn Hallikan, III, 29.

¹⁶⁶ Fâkihî, Ebu Abdullah Muhammed b. İshak b. Abbas (275/888), *Ahbâru Mekke fi Kadîmi'd-Dehrî ve Hâdise*, Dâru Hadara, Beyrut 1993, IV, 213.

¹⁶⁷ Şeybanî, V, 407; İbn Manzur, II, 279.

¹⁶⁸ Şiblî, *Sîretü'n-Nebi*, II, 1018.

bir rivayet bu konuda farklı yorumlara sebep olmuştur. Vehb. b. Malik, Hafsa'nın Afrika'nın fethedildiği yıl vefat ettiğini söylemiştir.¹⁶⁹ Afrika'nın Osman dönemindeki fethi yanısıra h.35'te (655) ve h.53'te (672) tekrar fethedildiği düşünülürse buradaki yanlış anlaşılma görülecektir. Hafsa'nın vefatı Afrika'nın fethedildiği yıla denk gelmiş olabilir, ancak bahsedilen fetih hilafetin Muaviye'nin elinde olduğu sene yapılan fetihtir ki bu da h.45 (665) yılına tekabül eder.¹⁷⁰ İbn Asakir de bu görüşte olduğunu beyan eder.¹⁷¹ Kaynakların birçoğunda Hafsa'nın cenaze namazını Medine valisi Mervan ibn Hakem'in kıldırıldığı¹⁷² geçmektedir ki, bu rivayet, Hafsa'nın Osman döneminde değil, Muaviye döneminde vefat ettiğini doğrular niteliktedir. Bu tarih, h.45 (665) yılına delalet eder.¹⁷³ Vâkıdî ve Ya'kûbî de Hafsa'nın h.45 (665) yılında vefat ettiğini söyleyenlerdendir.¹⁷⁴ Bunlara dayanarak Hafsa'nın Muaviye döneminde h.45 (665 Ekim) yılının Şa'bân ayında vefat ettiğini söyleyebiliriz ki, genel kabul gören görüş de bu yöndedir.

Hafsa, Baki mezarlığına defnedilmiştir.¹⁷⁵ Hafsa'nın cenazesini Muğire'nin evine kadar Mervan'ın, Muğire'nin evinden kabire kadar olan bölümde ise Ebu Hureyre'nin taşıdığı rivayet edilir.¹⁷⁶ Hafsa'nın, kardeşleri ve biraderzadeleri olan Abdullah, Asım, Salim ve Hamza tarafından kabre indirildiği rivayet edilir.¹⁷⁷ Bunlar, Ömer'in oğlu Abdullah'ın çocuklarıydı.

Görüldüğü gibi Hafsa'nın vefat tarihi kaynaklarda farklı şekillerde geçmektedir. Bazen aynı kaynakta iki üç değişik tarihten bahsedilmiştir. Vefat tarihini h.41 (661 Eylül) olarak kabul edenler aynı yılın Cemâziye'l-evvel ayında karar kılar.¹⁷⁸ Tarihi h.45 (665 Ekim) olarak kabul edenler ise Hafsa'nın Şa'bân ayında vefat ettiğini bildirirler.¹⁷⁹ Her iki rivayet göz önünde bulundurularak

¹⁶⁹ İbn Hacer, VII,610; Şeybanî, V, 3049.

¹⁷⁰ İbn Hacer, VII, 610.

¹⁷¹ İbn Manzur, II, 279.

¹⁷² İbn Sa'd, VIII, 68.

¹⁷³ İbn Hazm, s. 31; İsfehânî, II, 51; Halife b.Hayyât (240/854), *Târih*, thk. Ekrem Ziya, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1976, s. 66; İbn Hallikan, III, 29.

¹⁷⁴ er-Rıb'î Muhammed b. Abdullah (397/1006), *Mevlidu'l-Ulemai ve Vefayatühüm*, Dâru'l-Asime, Riyad 1989, I, 112; Yâ'kûbî, II, 84.

¹⁷⁵ İbn Sa'd, VIII, 69.

¹⁷⁶ İbn Hacer, VII, 581; İbn Sa'd, VIII, 69.

¹⁷⁷ İbn Sa'd, VIII, 69.

¹⁷⁸ İbn Hacer, VII, 581.

¹⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 8.

Hafsa'nın yaşı belirlenecek olursa h. 41 (661) yılını vefat tarihi olarak kabul edenlere göre 59; h.45 (665) yılını kabul edenlere göre ise 63 yaşında vefat etmiştir.¹⁸⁰

¹⁸⁰ Şiblî , *Asr-ı Saadet*, II, 1018.

II. BÖLÜM

HAFSA'NIN KİŞİLİĞİ VE MUSHAF'IN MUHAFAZASINDAKİ ROLÜ

A. Kişiliği ve Farklı Yönleri

İnsanın kişiliğinin oluşumunda mensubu olduğu ailenin ve yetiştiği çevrenin rolü büyüktür. Hafsa'nın doğumundan ölümüne kadar hayatını incelediğimizde bu fikri doğrulayacak birçok bulguya rastlamaktayız. Toplumsal dengelerin kurulmasında asaletin o zamanki önemli kriterlerden biri olduğu düşünülür ise Hafsa'nın doğuştan bir ayrıcalığa sahip olduğu söylenebilir. Kureyş'in en güçlü kabilelerinden Adiyöğulları'na mensuptur. Mensubu olduğu ailenin misyonu doğrultusunda bir hayat sürdüren Hafsa'nın, hayatının her dönemi bu misyonu devam ettirmenin örnekleri ile doludur. Arap toplumunda ilişkileri düzenleyen temel faktörün kabilecilik olduğu düşünülürse, itibarlı bir aileye dayanan soyu ile döneminin birçok kadınına nazaran mevki bakımından önemli bir yere sahiptir. Hafsa'nın İslâm'ı kabulü, ilk evliliği, Medine'ye hicreti ve Hz. Peygamber ile evliliği ailesinin misyonunu yansıtan örneklerdendir.

Medine'de kadınların Hz. Peygamber'in hanımı olmak için ona evlenme teklif ettikleri¹⁸¹ düşünülürse, Hafsa'nın Peygamber hanımı olarak yaşadığı dönemin kadınlarından farklı bir mevkide olduğu söylenebilir. O, hem Ömer'in kızı olarak, hem de Peygamber'in hanımı olarak bir ayrıcalığa sahipti. Hafsa, sahip olduğu bu ayrıcalıkları olgun kişiliği ile birleştirmiş, yaşadığı toplumdaki konumuna zarar verecek hareketlerden uzak durmuştur.

Kaynakların birçoğunda onun için, "babasının kızıdır"¹⁸² ifadesini görmekteyiz. Bundan hareketle Hafsa'nın karakterinde biraz sertlik olduğu¹⁸³ söylenebilir. Bunun yanı sıra iradesi kuvvetli, doğru bildiğini söylemekten çekinmeyen bir yapıya sahip olduğu da görülmektedir. Nitekim Peygamber'in

¹⁸¹ Vâhidî, s. 241.

¹⁸² ed- Dimeşki, *Peygamber Külliyyatı*, XI, 209.

¹⁸³ Şiblî, *Siretü'n-Nebi*, II, 665.

hanımlarından Safiye'ye, "Sen Yahûdi kızıydın,"¹⁸⁴ demekten çekinmemiştir. Hatta bazı kaynaklar, Hz. Peygamber'in onu fitratındaki bu sertlikten dolayı ric'i bir talakla boşadığını söyler.¹⁸⁵ Kaynaklarda Hafsa'nın kişiliği hakkında öne sürülen temel özellik mizacının sertliği ile ilgilidir.

Dini vecibelerini hakkıyla yerine getiren Hafsa, geceleri ibadet eder, senenin çoğunu da oruçlu geçirirdi. Bu vasfından dolayıdır ki, Cebrail tarafından çok namaz kılan, çok oruç tutan biri olarak nitelendirilmiştir.¹⁸⁶ Bu nitelendirmeye, daha dünyada iken cennetle müjdelenen kadınlardan birisi olma şerefine kavuşmuş ve Hz. Peygamber onu temelli boşamaktan vazgeçmiştir. Hafsa, Cebrail'in Hz. Peygamber'e ikaz mahiyetindeki bu beyanına rağmen bunu diğer hanımlara bir üstünlük olarak algılamamıştır. Oysa hakkında ayet nâzil olması akabinde Aişe'nin, Hz. Peygamber'in diğer hanımlarına, kendisinin daha farklı bir mevkide olduğunu hissettirmeye çalıştığı düşünülürse ¹⁸⁷ Hafsa'nın ne kadar olgun bir şahsiyete sahip olduğu da anlaşılacaktır.

Hafsa, gerek Hz. Peygamber ile evlenmeden önce, gerekse daha sonra müminlerin annesi sıfatına uygun bir hayat sürmüştür. Hz. Peygamber hayatta iken onu, diğer hanımları ile paylaşma zorunluluğunu yaşayan Hafsa, kıskançlığın etkisiyle zaman zaman hislerine yenilmiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in diğer eşleri ile sürtüşmeler yaşamıştır. Nitekim tahrim hadisesinde de geçtiği üzere kıskançlığı hoş olmayan sonuçlara sebebiyet vermiştir. Hz. Peygamber'in, Hafsa'nın gönlünü almak amacıyla cariyesini kendisine haram kılması onu memnun etmiştir. Hafsa'nın hislerini, "Hamdolsun Mariya'dan kurtulduk."¹⁸⁸ diye ifade etmesi, kıskançlığının göstergesidir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Hafsa, o dönemde okuma yazma bilen bilgili ve kültürlü nadir kadınlardan biriydi. Mekke'de okuma yazma bilen erkeklerin sayısının bile sınırlı olduğu düşünülür ise Hafsa'nın ne kadar sıra dışı bir kadın olduğu daha iyi anlaşılır. Onun, Şifâ bt. Abdullah adlı akrabasından bu

¹⁸⁴ Esad, s. 759.

¹⁸⁵ Esad, s. 619.

¹⁸⁶ İsfehâni, I, 135.

¹⁸⁷ Kazıcı, s. 170.

¹⁸⁸ Kandemir, "Hafsa bt. Ömer", *DİA*, XV, 120.

konuda bir şeyler öğrendiği söylenir.¹⁸⁹ Hafsa'ya okuma yazma öğreten Şifâ bt. Abdullah hicretten önce Müslüman olmuştur. Hicreti müteakip Hz. Peygamber ona bir ev tahsis etmiş, o da oğlu Süleyman ile orada ikamet etmiştir.¹⁹⁰ Hatta Hz. Peygamber'in onun yanında yatıya kaldığı, bu nedenle Şifâ'nın, Hz. Peygamber'e özel bir sergi hazırladığı, Mervan b. Hakem'in bu sergileri oğlundan zorla alıncaya kadar onda kaldığı rivayet edilir.¹⁹¹ Kaynaklarda onun için “kadınların akıllılarından” ifadesi geçmektedir.¹⁹² Ömer, halifeliği döneminde Şifâ'yı bir müddet çarşı işlerinde muhtesib (Fiyatları kontrol etmekle görevli olan kişi) olarak görevlendirmiştir.¹⁹³

Bunların yanı sıra hafız sahabeler arasında da ismi geçen Hafsa, kendisi için bir “mushaf” yazdırmıştır. Ömer'in âzadlı kölesi Amr b. Râfi'a, Hz. Peygamber'in hanımları için Kur'an nüshaları yazan bir sahıstır. Hafsa, bir mushaf da kendisi için yazmasını istemiş ve şu tenbihde bulunmuştur: “Bakara sûresindeki ‘ Namazlara ve orta namaza devam edin’¹⁹⁴ ayetine gelince, onu bana uğramadan yazma. Onu Hz. Peygamber'den öğrendiğim şekliyle sana ben imlâ ettireceğim.”¹⁹⁵ Amr, o ayete gelince Hafsa, “Namazlara, orta namaza ve ikinci namazına devam edin”¹⁹⁶ şeklinde yazılmasını istedi.

Hz. Peygamber'in hanımlarının, Medine devrinde kızların eğitim ve öğretimi ile ilgilendikleri, evlerine gelen genç kızlara bildiklerini öğrettikleri anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber okuma yazma bilen Hafsa'yı, yazı öğretmesi için görevlendirmiştir.¹⁹⁷ Böylece Hafsa, bildiklerini insanlara aktarma konusunda üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmeye çalışmış, Hz. Peygamber'in Medine'de başlattığı eğitim faaliyetlerine katkıda bulunmuştur.

Hafsa, Hz. Peygamber'den altmış kadar hadis de rivayet etmiştir ki, bunların dördünde Buhari ve Müslim ittifak halindedir. “Müezzinin sabah ezanını okuyup susunca, Hz. Peygamber'in namaza çıkmadan önce iki rekât hafif namaz

¹⁸⁹ Kandemir, “Hafsa bt. Ömer”, *DİA*, XV, 120.

¹⁹⁰ Canan, I, 433.

¹⁹¹ İbn Hacer, VII, 722.

¹⁹² İbn Hacer, VII, 722.

¹⁹³ Hamidullah, II, 935.

¹⁹⁴ *Bakara*, 2/238.

¹⁹⁵ Canan, I, 433.

¹⁹⁶ Canan, I, 410.

¹⁹⁷ Birışık, Abdullah, “Kur'an”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 385.

kıldığını”¹⁹⁸ belirten hadis bunlardandır. Altı tanesi ise sadece Müslim’de bulunmakta olup rivayetlerden kırk dördü ise Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde yer almaktadır.¹⁹⁹ Bunun yanı sıra ondan hadis rivayet edenler arasında kardeşi Abdullah b. Ömer, Abdullah’ın oğlu Hamza, Harise b.Vehb, Abdullah b. Safvan gibi kişiler yer almaktadır. Hafsa, hadis rivayetinde fazla aktif olmamakla beraber, kardeşi Abdullah b. Ömer’i yetiştirmek suretiyle Hz. Peygamber’in birçok sahabisinin görüp duyma imkânını bulamadığı davranış ve sözlerinin Müslümanlara intikal etmesine vesile olmuştur. Nitekim Ebû Hûreyre’den sonra en çok hadis rivayet eden yedi sahabiden biri olan Abdullah, bu hadisleri başta Hz. Peygamber olmak üzere babası Ömer ve ablası Hafsa’dan dinleyip öğrenmişti.

İncelediğimiz kaynaklarda Hafsa’nın hadis rivayetinde yeteri kadar öne çıkmadığını görmekteyiz. Bunda Hafsa’nın kişiliği kadar, Kur’an ile Hz. Peygamber’in hadisleri arasında farklılık gösteren hususları sorgulamak yerine, Hz. Peygamber’den nakledildiği şekliyle kabul edilmesi tarzında bir anlayışa sahip olması da etkili olmuştur. Hafsa, daha çok Hz. Peygamber’e sorulan soruları ve alınan cevapları dinlemek ve Hz. Peygamber’i gözlemlemek suretiyle bilgi edinmeyi tercih etmiştir.

Toplum nazarında üstlendiği sosyal rolün sınırları dışına çıkmama düşüncesi, Hafsa’nın bu konuda ihtiyatlı davranmasını sağlamış olabilir. Nitekim Ümmü Seleme’nin, Aişe’ye yönelik olarak yaptığı şu uyarı, Peygamber hanımlarının toplumsal hayatta kendilerine uygun gördükleri tutumu örneklendirmesi açısından önemlidir. “Ey Aişe! Sen Rasulüllah ile ümmeti arasına çekilmiş bir set, onun mahremiyeti üzerine örtülmüş bir örtüsün. Allah Rasulü, seni dinde ifrata gitmekten men etti. Senin yapman gereken, Allah senden razı bir şekilde onunla karşılaşınca kadar evini kendi sığınağın, Allah’ın hicabını da örtü olarak kabul etmendir.”²⁰⁰ Aişe’nin, anlayamadıklarını, bilemediklerini sormaktan çekinmemesi, farklılık gösteren hususları Hz. Peygamber’le müzakere etmesi, onu ilerleyen zamanlarda hadis rivayetinde öne

¹⁹⁸ el-Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, çev. Ahmed Naim, Gaye Matbaası, Ankara 1988, II, 583.

¹⁹⁹ Kandemir, “Hafsa bt. Ömer”, *DİA*, XV, 120.

²⁰⁰ Yâ’kûbî, II, 180; Hasan, II, 38.

çıkarmıştır. Aişe'nin hemen her konuda olduğu gibi hadis rivayetinde de ön plana çıkmasında Hz. Peygamber yanındaki mevkiinin etkisi olduğu kanaatindeyiz. Kısaca Aişe'nin hadis rivayetindeki ve ilmi konulardaki üstünlüğü, Hz. Peygamber'in ona duyduğu muhabbetle paralel bir doğrultuda olmuştur.

Hafsa, Hz. Peygamber'in başlattığı eğitim faaliyetlerinde, bizzat onun tarafından görevlendirilmiştir. İlim öğretmek hususunda her fırsatı değerlendirmiş, ilminden başkalarının yararlanması için uğraşmıştır. Kardeşi Abdullah'ın yetişmesinde önemli payı vardır. Buna rağmen, gerek Ömer'in kızı olmasından dolayı üstlendiği kimlik, gerekse Hz. Peygamber'in eşi olmanın getirdiği statüye uygun davranma eğilimi her konuda olduğu gibi hadis rivayetinde de öne çıkmasını engellemiştir.

Hafsa'nın rukye adı verilen bir çeşit hasta tedavi yöntemini bildiği de rivayet edilir ki, bu tedavi yöntemini Hz. Peygamberin emriyle Şifâ b. Abdullah'ın Hafsa'ya öğrettiği kaynaklarda geçer.²⁰¹ Rivayete göre Hz. Peygamber, Şifâ'ya: “Okuma yazmayı öğrettiğin gibi Hafsa'ya rukyeyi de öğret”²⁰² buyurmuştur. Rukye, dua ile tedavi yöntemi olup cahiliye geleneğinde de bulunmaktaydı.²⁰³

Hz. Peygamber'le evlendikten sonra oldukça sade bir hayat süren Hafsa, bu durumundan dolayı şikâyetle bulunmamıştır. Oldukça kanaatkâr bir hayat sürdüren Hafsa'ya Hz. Peygamber için serdiği döşek sorulduğunda “İki kat yaptığım kıldan bir kumaştı”²⁰⁴ cevabını vermiştir. Bu da Hafsa'nın Peygamber hanımı olarak yaşadığı mütevazı hayatın güzel bir örneğidir.

Hz. Peygamber ile olan evlilik hayatı boyunca tüm farklılıklarına rağmen Aişe'nin gölgesinde kaldığı söylenebilir. Aişe ile hiçbir zaman ciddi anlamda bir sürtüşmeye girmediği gibi onun gölgesi altında kalmaktan da kurtulamamıştır. Aişe'nin kadınlar arasında kurduğu otorite sınırlarını zaman zaman zorladığında ise hayatta olduğu zaman zarfında babası Ömer'i karşısında bulmuştur.

²⁰¹ ed-Dımeşkî, *Peygamber Külliyyâtı*, XII, 101.

²⁰² İbn Hacer, VII,722; Şeybanî, V, 3178.

²⁰³ Rukye: Bir işin meydana gelmesi için tabiat üstü güce başvurmak manasına gelir. Cahiliye geleneğinde mevcut olan bir tatbikattır. Cahiliye devrinde Araplar rukyeyi hem müsbet hem menfî maksatlarla yapılan işler için kullanmışlardır. İslâm ulemâsı, Rasulullah'ın sünnetinden gelen bir çok delile dayanarak rukyenin meşru olduğuna hükmetmişlerdir (Canan, XI, 331-332).

²⁰⁴ ed-Dımeşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VII, 441.

Hız. Peygamber'e karşı kızından dolayı mahçup olmanın verdiği endişe, Ömer'in Hafsa'nın hayatına gereğinden fazla müdahale etmesinin nedenlerindedir.

Hafsa'ya, gerek Hz. Peygamber'den, gerekse babasından intikal eden mallar, onun geçimini rahat bir şekilde temin etmesini sağlamıştır. Mali imkân bakımından iyi durumda bulunduğundan bol bol tasaddukda bulunmuştur. Hayatta iken kendi çabaları ile çeşitli vakıflar ihdas eden Hafsa, ölümünden sonra kardeşi Abdullah'ı vakıflarına mütevellî tayin etmiştir.²⁰⁵ Hafsa, kimliği ve kişiliği ile Hz. Peygamber'in eşi ve Ömer'in kızı sıfatına yakışır bir hayat sürmüştür. Sahip olduğu meziyetler itibarıyla döneminin birçok kadını geride bırakan Hafsa'nın hala hayırla yâd edilmesi bunun açık bir göstergesidir.

B. Mushaf'ın Muhafazasında Hafsa'nın Rolü

Gerek Hz. Peygamber dönemindeki tutumu, gerekse ilk iki halife döneminde takındığı tutum, Hafsa'nın İslâm tarihinde büyük önemi olan bir vazifeyi yüklenmesine sebep olmuştur.

Ebu Bekir'in halifeliği zamanında meydana gelen Yemâme savaşında hafız sahabilerden bir kısmının şehid olması Ömer'i telaşlandırmıştır. Bu konu ile ilgili endişelerini Ebu Bekir'e açmış, Kur'an'ın bir araya toplanması hakkında onu ikna etmiştir. Ebu Bekir, bu görevi Zeyd b. Sabit'e vermiş, yapılan çalışmalar neticesinde dağınık halde bulunan Kur'an ayetleri bir araya getirilmiştir. Bir araya getirilen bu sahifeler, vefat edinceye kadar Ebu Bekir'in yanında kaldı. İki kapak arasındaki bu derlemeye "mushaf" adı verilmiş, bu kitap Ebu Bekir'den sonra Ömer'e intikal etmiştir.²⁰⁶ Ömer'in vefatıyla "İmam Nüsha" adı verilen Kur'an sahifeleri Hafsa'ya intikal etti.²⁰⁷ Kitap haline getirilen Kur'an nüshasının önce babasına, vefatından sonra da kendisine teslim edilmesi, bu konuda Hafsa'nın oynadığı rolü göstermesi açısından önemlidir.

Bilindiği gibi İslâm Devleti anayasasının esas kaynaklarından biri ve en önemlisi Kur'an'dır. Tarihçiler Ömer'in yaptığı icraatların listesini verirken

²⁰⁵ Kazıcı, s. 201; Şibli, *Asr-ı Saadet*, II, 1015.

²⁰⁶ Birışık, "Kur'an", *DİA*, XXVI, 385.

²⁰⁷ İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felah Abdulhay el-Hanbelî (1089/1678), *Şezeratü'z-Zehab*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut (t.y.), I, 52; İbnü'l-Cevzî, I, 146.

Ebu Bekir'i Kur'an'ı bir araya getirmesi için ikna etmesi ve bu vazifenin onun himayesi altında yerine getirilmesini de sayarlar.²⁰⁸ Dağınık halde bulunan Kur'an ayetlerinin belli kıstaslar esas alınarak toplanması, İslâm Devleti adına yapılmış bir icraattır. İslâm Devletinin başkanı olarak Ebu Bekir'e teslim edilen mushaf, onun tarafından muhafaza edilmiştir. Ebu Bekir'in vefatıyla beraber halifenin yanında muhafaza edilen mushaf, ikinci halife Ömer'e intikal etmiştir. Mushafın tertibi ve bir araya getirilmesi işini, İslâm Devleti adına yapılmış bir icraat olarak değerlendirirsek, mushafın Ömer'e intikali de yönetimin meşruiyeti ve devamlılığı açısından anlaşılabilir bir davranıştır. Aksini düşünmek yani İslâm Devleti adına yapılan bir çalışmanın devlet başkanın dışında birine verilmesi normal şartlar altında olağan bir durum değildir.

Ömer'in hilafetinin son zamanlarına gelindiğinde ise, şartlar oldukça değişmiştir. İslâm coğrafyasında artan fetihlerle Arapların dışındaki Müslümanlar, kendi bölgelerinde meşhur olan sahabinin mushaf ve kıraatiyle Kur'an'ı öğrenip okuyor, muhtemelen bu nüshalardan kendileri için özel nüshalar çıkartıyorlardı. Bu uygulama devam ederken Arap dilinin yapısına bağlı olarak ortaya çıkan bazı kıraat farklılıklarını, doğru değerlendiremeyenler bunu önemli bir ihtilaf sebebi olarak gördüler ve ciddi tartışmalar başlattılar.²⁰⁹ Bu gelişmeler nedeniyle Ömer, kendisinden sonra Müslümanlar arasında taassubun yeniden ortaya çıkabileceğini, bunun neticesinde fitnenin baş gösterebileceğini hissetmişti.

Bu yüzden daha hayatta iken Kur'an'ın muhafazası konusunda bir takım tedbirler almıştır. Bu tedbirlerden birincisi, Kur'an ezberine önem verilmesidir. İkinci tedbir olarak, Kur'an'ı okuyanların doğru ve yanlış sesleri kendiliklerinden ayırt edebilmeleri için Arap lisanı ve edebiyatı öğretiminin mecburi kılınmasıdır. Bunun yanı sıra Arap lûgatını iyi bilmeyenlere Kur'an okutma izni verilmemesi de alınan tedbirlerdendir.²¹⁰ Ömer, kendi döneminde bahsedilen önlemleri almakla Kur'an'ı gelecek nesillere aktarmak hususuna gereken önemi vermiştir. Ömer döneminde, resmi nüsha tek olmasına rağmen Resûlullah'ın hayatının sonlarına doğru oluşan tertibe göre ezberler yapıldığı ve bazı şahsi nüshaların meydana

²⁰⁸ Şiblî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, II, 396.

²⁰⁹ Sırma, İhsan Süreyya, *İslâmi Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1990, s. 115.

²¹⁰ Şiblî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, II, 183.

getirildiği de muhakkaktır.²¹¹ Hafız sahabiler arasında ismi geçen kadınlardan Hafsa'nın,²¹² Aişe'nin²¹³ ve Ümmü Seleme'nin kendileri için yazdırdığı nüsha²¹⁴ kaynaklarda geçmektedir.

Ömer, tüm icraatlarını en ince teferruatına kadar tetkik ederdi. Mushafın, Hafsa'ya intikali de aynı ince düşüncenin sonucudur. İnsanların konumlarına göre sıralanışı alanında ilk kural koyanın²¹⁵ Ömer olduğu düşünülür ise, bu uygulamasını da aynı kural çerçevesinde yaptığı düşünülebilir. Bu göreve kızını layık görmesi Hz. Peygamber'in yakınlarına duyduğu saygıdan ve mushafı siyasi çalkantılardan uzak tutma isteğinden ileri gelmektedir. Bu tercihte, sadece akrabalığı göz önünde bulundursa idi, tarafsızlığı konusunda emin olduğu oğlu Abdullah b. Ömer'e de mushafı emanet edebilirdi. Ömer'in hilafet seçiminde ailesini mümkün mertebe olayın dışında tutmaya çalışması onun tarafsızlığını en güzel şekilde örneklendirmektedir.²¹⁶ O dönemde Hz. Peygamber'in eşlerinden Aişe, Ümmü Seleme, Ümmü Habibe, Safiye ve Meymûne hayattaydı. Ömer'in böyle hareket etmekle, Hz. Peygamber'e yakınlıkla beraber niteliği de göz önünde bulundurduğu kanaatindeyiz. Eğer bu görevi, Peygamberin hanımlarından birinin Hafsa'dan daha iyi yerine getirebileceğine kanaat etseydi, hiç tereddüt etmeden bu işi ona havale ederdi. Ömer'in bu uygulaması keyfi bir tercih olarak değil de liyakate göre yapılmış bir tedbir olarak değerlendirilir ise daha objektif bir tutumla hareket ettiği sonucuna varılabilir.

Siyasette işlerin sonuçlarına göre değerlendirildiği düşünülür ise, onun vefatından sonra gelişen olaylarda Peygamber hanımlarının siyasi gelişmelerdeki rolleri düşünüldüğünde, Ömer'in ne kadar doğru bir tercih yaptığı görülecektir. Gerçek konusundaki şiddeti ve sertliği dışında Ömer'in itiraz edilebilecek icraatı bulunmadığından bu uygulaması da kimse tarafından aksi şekilde yorumlanmamış, vefatından sonraki dönemde de mushafın, Hafsa'nın yanında muhafaza edilmesi uygulaması değiştirilmemiştir. Ebu Bekir döneminde, İslâm

²¹¹ Birışık, "Kur'an", *DİA*, XXVI, 386.

²¹² Canan, I, 433.

²¹³ Savaş, s. 137.

²¹⁴ Zihnî, H. Mehmed, *Meşâhiru'n-Nisa*, sad. Bedreddin Çetiner, Şamil Yayınevi, İstanbul 1982, I, 92.

²¹⁵ Câbirî, s. 229.

²¹⁶ Mevdudî, Ebu'l-A'la, *İslâm'da Hükümet*, Çev.: Ali Genceli, Hilâl Yay., Ankara (t.y). s. 534.

Devleti adına bir araya getirilen, sonra da Ömer'e intikal eden mushaf, İslâm Devleti adına yapılmış bir uygulamayla Hafsa'ya intikal etmiştir.

Osman dönemine gelindiğinde gereken lüzum üzerine mushafın nüshaları çoğaltılmak istenmiştir. Bu nedenle Osman, Hafsa'ya bir elçi gönderip çoğaltma işi bitince geri vermek üzere asıl nüshayı istemiştir.²¹⁷ Osman, Zeyd b. Sabit başkanlığında bir heyet kurmuş, Kur'an'ın çoğaltılma işini bu heyete bırakmıştır. Çoğaltılma işi bitince de asıl nüshayı Hafsa'ya iade etmiştir. Osman, çoğaltma işi bitince tüm eski nüshaları imha ettiği halde bu nüshaya dokunmamıştır.

Uzun bir müddet Hafsa'nın yanında kalan bu nüshayı Mervan b. Hakem, Medine valisi olunca ondan istedi. Hafsa, kendisinde bulunan asıl nüshayı vermek istemedi. Ancak Hafsa'nın vefatı üzerine Mervan, Hafsa'nın kardeşi Abdullah b. Ömer'e birini göndererek asıl nüshanın kendisine verilmesini istedi. Abdullah b. Ömer de nüshayı ona gönderdi.²¹⁸

Kur'an'ın bir araya getirilmesini isteyen ilk kişi Ömer olmuş, Ebu Bekir faaliyetlerin organize edilmesini sağlamıştır. Çoğaltılması ve tek kıraat üzere imlaya kavuşturulmasını ise Osman gerçekleştirmiştir. Ömer döneminden sonra muhafazasını ise Hafsa yapmıştır. Böylece o Kur'an'ı muhafaza eden kişi olarak şöhret bulmuştur. Bu rivayet, Hafsa'nın bu konuda oynadığı rolü göstermesi açısından önemlidir.

²¹⁷ İbnü'l-Esîr, III, 8.

²¹⁸ Şeybanî, V, 409.

SONUÇ

Mevcut kaynaklar ışığında cahiliye devri toplum hayatı incelendiğinde o dönemin sosyal yaşamındaki aksaklıklar belirgin olarak kendini ortaya koyacaktır. Bitmeyen kabile savaşları, zayıfların ezilmesi, toplumun esir- hür diye ikiye ayrılması o dönemin toplum hayatını resmeden ana temalardır. Böyle bir ortamda kadınların durumu incelendiğinde, kadınların sosyal hayatla ilişkisinde de birçok olumsuzluklar göze çarpmaktadır. Erkek egemen toplum yapısının hala belirgin bir şekilde sosyal yaşama sirayet ettiği düşünülürse, kadınların, egemen güçlerin otoritesi altında bulunan sosyal yaşamın dışında bırakılmaya çalışıldığı o dönemin kadınının kendine böyle bir zeminde yer edinmesinin, aynı zamanda kadın kimliğini kabul ettirmesinin ne kadar zor olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Bibliyografya tarzında yazılmış eserler incelendiği zaman, hakkında eser yazılmış olan kişilerin, farklı hususiyetleri ile diğerlerinden ayrıldığı görülecektir. Bir kişinin sahip olduğu özellikler eşsiz olmakla beraber iyi olarak vafedilen bütün özelliklere de sahip olmadığı bilinen bir gerçektir. Yerine göre bir insan sahip olduğu bir özelliği ile dikkatleri üzerine çekerken, diğer taraftan başka birisi aynı anda birden çok hususiyeti kendinde toplamasına rağmen birilerinin gölgesinde kalabilmektedir.

Hız. Peygamber'in İslâm dinini tebliğe başladığı dönemde, Arap kadınlarının durumu pek de iç açıcı değildi. Genel durum umut vaad etmese de bazı kadınlar sahip oldukları asalet, mal, bilgi gibi farklı özellikleri ile ön plana çıkmışlardı.

Hafsa, Kureyş'in en güçlü kabilelerinden Adiyogulları'na mensup olmakla asalet bakımından döneminin birçok kadınından bir adım öndeydi. Câhiliye dönemi sosyal yapısının asabiyet temeline bağlı olarak şekillendiği düşünülürse şartların Hafsa'nın lehine olduğunu söyleyebiliriz.

Hafsa, babası Ömer'in İslâm'ı kabulünü müteakip Müslüman olmuştur. Kocasını Huneyys b. Huzafe ve babasının da bulunduğu bir kabile eşliğinde Medine'ye hicret etmiştir.

Kocasının vefatından sonra, babası, onu önce Osman'a daha sonra da Ebu Bekir'e teklif ederek evlendirmek istemiştir. Ancak her ikisinin de menfi

yaklaşımı, Hafsa'nın Hz. Peygamber'le nikâhlanması gibi müsbet bir netice ile noktalanmıştır. Hz. Peygamber bu evlilik sayesinde yakın dostu Ömer'le akrabalık bağı kurmuştur.

Hz. Peygamber ile evliliği esnasında yaşanan tahrir hadisesinde adı geçen kişilerden biri olarak zikredilmiştir. Hz. Peygamber'in onu boşamaya teşebbüs etmesine rağmen ilahi ikazla Peygamber'in eşi olarak kalmaya devam etmiştir. Bu olay neticesinde Hafsa, daha dünyada iken Hz. Peygamber'in cennetteki eşi olarak vasıflandırılmıştır. Buna rağmen, bu vasfını hiçbir zaman Peygamber'in diğer hanımlarına karşı, üstünlük olarak kullanma gereği duymamıştır. Bu tutum, onun olgun kişiliğini göstermesi açısından önemlidir.

Hz. Peygamber'in hanımları arasında meydana gelen kutuplaşmada Hafsa, Aişe'nin yanında saf tutmuştur. Bu yakınlıkları çoğu zaman Hz. Peygamber'in diğer hanımlarına karşı işbirliği yapmaları ile sonuçlanmıştır. Bu yakınlaşmada mizaçlarının uyumu ve ikisinin de Hz. Peygamber'in yakın arkadaşlarının kızları olmaları etkili olmuştur. Hafsa'nın, Hz. Peygamber'in diğer hanımlarına karşı Aişe ile ittifak yapması, onunla daha fazla ortak noktaları olduğunu göstermektedir.

Hemen hemen bütün kaynaklarda çok namaz kılan, çok oruç tutan biri olarak vasıflandırılan Hafsa'nın bu özelliği Cebrail tarafından Hz. Peygamber'e bildirilmiştir. Hafsa, tüm özellikleri ile nev'i şahsına münhasır bir kişilik olarak farklı bir portre çizmektedir.

Hz. Peygamber'den kendisine intikal eden malın yanı sıra peygamber hanımlarına ödenen gelirinin büyük bölümünü tasadduk eden Hafsa'nın vefatından sonra da bu işlerin devam etmesi için vakıflar meydana getirdiği bilinmektedir. Bu durum onun, sadece yaşadığı zaman zarfında değil, vefatından sonra bile hayra önem verdiğini göstermesi açısından önemlidir. Hafsa, Hz. Peygamber'in eşi, aynı zamanda Ömer'in kızı olmasına rağmen, her zaman sade bir yaşantıyı tercih etmiş, sahip olduğu imkânları insanların menfaati için sarf etmiştir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra meydana gelen siyasi çalkantılardan mümkün olduğu kadar uzak durmayı tercih etmiş olması, onun peygamber hanımı olarak sahip olduğu mevkiinin onurunu korumaya çalıştığını gösterir.

Hz. Peygamber'in hanımlardan bizzat bu oluşumların içinde yer alanlar olmuş, bazıları ise, en azından fikir beyan ederek safını belli etmiştir. Hafsa'nın, siyasi faaliyetlerle ilgili fikir dahi beyan etmemiş olması, Peygamber hanımı olmanın sorumluluğunu ne kadar özümlediğini gösterir.

Ebu Bekir döneminde, İslâm Devleti adına bir araya getirilen sonra da Ömer'e intikal eden mushaf, İslâm Devleti adına yapılmış bir uygulamayla Hafsa'ya emanet edilmiştir. Hz. Peygamber döneminde takındığı tutumla beraber, bulunduğu konuma zarar verecek hiçbir davranışta bulunmamış olmasından dolayı Kur'an'ın muhafazası gibi önemli bir görevi yerine getirmiştir. Bu durum, icraatlarını hassas dengeler üzerine kurmuş olan Ömer'in, böyle önemli bir emaneti, Hafsa'ya bırakacak kadar ona güvendiğini göstermektedir.

Okuma yazma bilen, aynı zamanda hafız sahabeler arasında adı geçen Hafsa'dan kardeşi Abdullah b. Ömer ve Abdullah'ın oğlu Ömer'in hadis rivayet etmiş olması, onların ilmi konularda yetişmesinde pay sahibi olduğunu göstermektedir. Bu vasıflarına rağmen ne yazık ki, ilmi kimliği ile çok fazla ön planda yer alamamıştır.

Özetle, yaşadığı dönemin ve coğrafyanın sınırlarını zorlayan, sahip olduğu farklı hususiyetleriyle dikkati çeken, bununla beraber sert mizacı ile de anılan Hafsa, Hz. Peygamber'in hanımları arasında özel yeri olan müstesna kadınlardan birisidir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdurrahman, Aişe bt. Şatı, *Rasulullah'ın Annesi ve Hanımları*, çev. İsmail Kaya, 6. Basım, Uysal Kitabevi, Konya 1994.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, sad. Metin Muhsin Bozkurt, I-IV, Dergâh Ofset, İstanbul 1997.
- Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, I-IV, Gonca Yayınevi, İstanbul 1986.
- Aşık, Nevzat, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, Akyol Neşriyat, İzmir 1981.
- el-Basrî, Ebu Ubeyde Ma'mer b. el Müsennâ, (209/824) *Ezvacü'n-Nebi ve Evlâdihi*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, 2. Basım, Daru'l-Cenân, Beyrut 1990.
- el-Belâzurî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya (279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyad Ziriklî, I-XIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-u İslâmiyye ve İstilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Yay., İstanbul 1969.
- Birişik, Abdulah, "Kur'an", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, s. 385.
- Bozkurt, Nebi, "Künye", *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, s. 558-559.
- el-Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, çev. Ahmed Naim, I-XI, Gaye Matbaası, Ankara 1988.
- el-Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap İslâm Siyasal Aklı*, çev. Vecdi Akyüz, 2. Basım, Kitabevi Yay., İstanbul 2001.
- Cahid, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, I-IV, Yeni Matbaa, İstanbul 1920.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, I-XVIII, Akçağ Yay., Ankara 1995.
- Demircan, Adnan, *Ali-Muaviye Kavgası*, Beyan Yay., İstanbul 2002.
- Nebevi Direniş Hicret*, Beyan Yay., İstanbul 2000.
- "Câhiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Adeti", *İstem*, Konya 2004, III, s. 25.
- "Câhiliye ve Hz. Peygamber Döneminde Çok Kadınla Evlilik", *İstem*, Konya 2003, II, s. 27.
- Derveze, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, I-III, Yöneliş Yay. İstanbul 1995.
- ed-Dimeşkî, Muhammed b. Salih, (972/1536), *Peygamber Külliyatı*, çev. Halil İbrahim Kaçar, I-XII, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I-VII, Red.: Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yay., İstanbul 1992.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul (t.y.).
- Emiroğlu, H. Tahsin, *Esbâb-ı Nüzûl*, I-XII, Kuzucular Ofset, Konya, (t.y.).
- Esad, Mahmud, *İslâm Tarihi*, sad. Ahmed Lütfî Kazancı- Osman Kazancı, MarifetYay., İstanbul 1983.
- Fâkihî, Ebu Abdullah Muhammed b. İshak b. Abbas (275/888), *Ahbâru Mekke fi Kadîmi'd-Dehrî ve Hâdîsehu*, I-VI, Dâru Hadara, Beyrut 1993.
- Fayda, Mustafa, "Aişe b. Ebu Bekir", *DİA*, İstanbul 1989, II, 203.
- el-Halebî, Ali b. Burhanuddîn (1044/1634), *es-Sîretu'l-Halebiyye fi Sîreti'l-Emîni'l-Me'mun*, I-III, Mısır 1964.

- el-Hâirî, Muhammed b. Hasan el-Â'lemî, *Terâcimu A'lâmi'n-Nisa*, I-II, Müessesetü'l-Âlemi'l- Matbûât, Beyrut 1987.
- Halife b. Hayyât, *Târih-u Hâlife İbn Hayyat (240/854)*, thk. Ekrem Ziya, Dâru'l-Kalem, 2. Basım, Dımaşk 1976.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, I-II, Yeni Şafak Yay., Ankara 2003.
- Hasan, İbrahim Hasan, *Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslâm Tarihi*, Çev.: İsmail Yiğit- Sadrettin Gümüş, I-VI, 2. Basım, Kayıhan Yay., İstanbul 1987.
- Hatiboğlu, Mehmed Said, *Hilafetin Kureysiliği*, Kitâbiyat Yay., Ankara 2005.
- İbn 'Abdi'l-Berr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed (463/1071), *el-İsti'âb fi Ma'rifeti'l-Ashab*, I-IV, Daru'l-İhya, Beyrut 1909.
- İbnü'l-Cevzî, Cemaleddin Ebu'l-Ferec (597/1201), *Sıfatü's-Safve*, thk. Mahmud Fâhûrî-Muhammed Ravvas Kal'acî, I-IV, 2. Basım Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1979.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebu'l-Hsan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed (630/1232), *el-Kâmil Fi't-Târih*, çev. Ahmet Ağrakça, I-XII, Gümüş Basımevi, İstanbul 1986.
- Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Adil Ahmed er-Rufâi, I-VIII, İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1996.
- İbnü'l-Esîr, Meciduddin Mübarek b. Muhammed el-Cezerî (606/1209), *en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Hadis*, I-V, Beyrut (t.y.).
- İbn Hâbib, Ebu Ca'fer Muhammed (245/859), *el-Muhabber*, thk. İlze Lichtenstadter, Kütübu't-Ticâriyye, Beyrut (t.y).
- İbn Hacer el- Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed (852/1449), *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, I-IV, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1992.
- İbn Hazm el-Endelusî, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said (456/1064), *Cevâmiu's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Dâru'l- İbn Kesîr, Beyrut 1986.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr (152/768), *es-Sîre*, thk. Muhammed Hamidullah, Hayra Hizmet Vakfı Yay., Konya 1981.
- İbnü'l-İmâd, Ebu'l- Felah Abdulhay el-Hanbelî (1089/1678), *Şezeratü'z-Zeheb*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut (t.y).
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şîrî, I-XIV, Dâru'l-İhyâi't- Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1988.
- Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa-Bediretin Çetiner, I-XVI, Çağrı Yay., İstanbul 1986.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem (711/1311), *Tarihu Dımaşk li-İbn 'Asâkir*, thk.: Rûhiyye en-Nehhas, I-XXIX, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1983.
- İbn Sa'd, Muhammed (230/845), *et- Tabakâtü'l -Kübra*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, I-IX, 2. Basım, Dâru'l- Kütubi'l İlmiye, Beyrut 1997.
- el-İsfehânî, Ebu Naim Ahmed b. Abdillâh (430/1038), *Hilyetü'l-Evliya, Dirâsetü'l- Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut 1984.
- İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti* (Ed.: P. M. Hol, Ann. K.S. Lambton, B. Lewis), Çev.: H. Aktaş vd., I-IV, İstanbul 1988.
- Kandehlevi, Muhammed Yusuf, *Hayatü's-Sahabe*, çev. Sıtkı Gülle, I-IV, Divan Yay. İstanbul 1991.
- Kandemir, M.Yaşar, "Hafsa bt. Ömer", *DİA*, İstanbul 1997, XV, s.120.

- Karaman, Hayreddin, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul (t.y.).
- Kazıcı, Ziya, *Hz. Muhammed'in Eşleri ve Aile Hayatı*, Çamlıca Yay., İstanbul 2003.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 1999.
- Köksal, Asım, *İslâm Tarihi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1981, I-XI.
- Kutup, Seyyid, *Fîzilâl-il Kur'an*, çev. Bekir Karlığa, M.Emin Saraç, I-XVI, Hikmet Yayınevi, İstanbul, (t.y).
- Lammens, H., "Hafsa bt. Ömer" *MEB İslâm Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, İstanbul 1948, IV, s. 82 .
- el-Makdisî, Mutahhar b. Tâhir (355/966), *el-Bed'u ve't-Târih*, I-XIV, Mektebetü's-Sakıfetü'd- Diniyye, Kahire, (t.y).
- Martin Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Nazife Şişman, İz Yay., İstanbul 2001.
- el-Me'afirî, Ebu Muhammed Abdulmelik b. Hişam b. Eyyub el- Humeyrî (213/828), *es- Sîyretü'n- Nebeviyye*, thk. Taha Abdurrâûf Sa'd, I-VI, Dâru'l Ceyl, Beyrut 1990.
- Mevdudî, Ebu'l-A'la, *İslâm'da Hükümet*, Çev.: Ali Genceli, Hilâl Yay., Ankara (t.y).
- en-Nevevî, Mahmud, "Ümmü'l-Mü'minin Hafsa bt. Ömer", *Mecelletü'l- Ezher*, XXIX/4, Kahire 1957.
- en-Nuveyrî, Şehabeddin Ahmed b. Abdülvehab b. Muhammed (733/1333), *Nihâyetü'l- Ereb fî Fununi'l-Edeb*, I-XXXI, el-Heyetü'l-Misriyyetü'l- Ammelî'l-Kitab, Kahire 1975.
- er-Rıb'î, Muhammed b. Abdullah (397/1006), *Mevlidü'l Ulema-i ve Vefayatühüm*, I-II, Dâru'l-Âsime, Riyad 1989.
- Sâlihi, Muhammed b. Yusuf (942/1535), *Kitâbu Ezvâci'n-Nebî*, thk. Muhammed Nizâmeddîn, Mektebetü Dâri't-Türâs, Medine 1992.
- Savaş, Rıza, *Hz. Muhammed Devrinde Kadın*, Ravza Yay., İstanbul 1992.
- Schacht, Joseph, "Ümmü Veled", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, XIII, 110.
- Sırma, İhsan Süreyya, *İslâmi Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1990.
- Şeybanî, Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk Ebu Bekir (287/900), *el Ahâd ve'l Mesâni*, I-VI, thk. Bâsim Faysal Ahmed el Cevâbir, Dâru'r-Riyad, Riyad 1991.
- Şibli, Mevlânâ en-Numâni (1332/1914), *Sîretü'n-Nebeviyye*, , çev. Yusuf Karaca, I-II, İz Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 609.
- *Asr-ı Saadet*, çev. Ömer Rıza Doğrul, I-IV, Eser Basımevi, İstanbul 1974.
- *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, çev. Talip Yaşar Alp, I-II, Çağ Yayınları, İstanbul 1980.
- et-Taberi, Ebu Ca'fer Muhammed b.Cerir (310/922), *Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, I-XIII, Dâru'l-Kütubi'l İlmiyye, Beyrut 1987.
- Umeyrâ, Abdurrahman, *Nisâün Enzelallahu fihinne Kur'ânen*, 3. Basım, Dâru'l-Livâ, Riyad 1983.
- Vâhidi, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburi (468/1075), *Esbâbü'n-Nüzûl*, Müessesetü'l-Halebi ve Şurakâhu li'n-Neşri ve't-Tevzi', Kahire 1968.

- Vehbi, Mehmet, *Hulasatü'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, I-XVI, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1969.
- el-Yâ'kûbî, Ahmed b. Ebû Yâ'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih (284/897), *Târihü'l-Ya'kûbî*, I-II, Dâru's-Sadr, Beyrut 1992.
- Yardımlı, Ali, "Ebu Abs b. Cebr", *DİA*, İstanbul 1994, X, s. 87.
- Yeşil, Şemseddin, *Hz Muhammet*, 5. Baskı, Yaylacık Maatbası, İstanbul 1983.
- ez-Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *el-İber fi Haberi men Ğaber*, thk. Selahaddin el-Müneccid, 2. Basım, Matbaati Hükûmeti'l-Kuveyt, Kuveyt 1948.
- Tarihu'l-İslâm*, thk. M. Mahmud Hamdan, Dâru'l-Kütübi'l-Lübnani, Beyrut 1985.
- Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâvut-Muhammed Naim Arksusi, I-XXIII, 9. Basım, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1992.
- ez-Zerkeşi, Bedruddin, *Hz. Aişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler*, çev. Bünyamin Erul, Kitâbiyât Yay, 2. Basım, Ankara 2000.
- Zeydan, Abdulkerim, *İslâm Hukukuna Giriş*, Kayihan Yay., İstanbul (t.y).
- Zihni, H. Mehmed, *Meşâhiru'n-Nisa*, sad. Bedreddin Çetiner, I-II, Şamil Yayınevi, İstanbul 1982.
- Zuhaylî, Vehbe, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, I-X, Feza Yay., İstanbul 1994.
- Zur'â, Abdurrahman b. Amr b. Abdillâh (281/894), *Târih*, thk. Şükrullah b. Ni'metullah el-Kavcani, I-II, Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye, Şam (t.y).
- Zübeyr b. Bekkâr, Ebu Abdillâh b. Zübeyr b. Bekâr b. Abdillâh (256/870), *el-Müntehab min Kitâbi Ezvâci'n-Nebi*, thk. Sakine Şehâbi, Beyrut 1983.

ÖZET
HZ. PEYGAMBER'İN HANIMLARINDAN HAFSA'NIN
HAYATI ve KİŞİLİĞİ

Hafsa, Ömer b.Hattab'ın kızı ve Hz. Peygamber'in hanımlarındandır. Hz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğinden beş yıl önce Kureyş Kâbe'yi bina ederken doğmuştur. (m. 605)

Annesi ünlü sahabe Osman b. Maz'un'un kız kardeşi Zeynep bt. Maz'un'dur.

İlk evliliğini Kureyş'li Huneys b. Huzafe es-Sehmi ile yapmıştır. Babasıyla beraber Medine'ye hicret etmiştir. Kocasını Bedir'e katılanlardan olup Bedir'de aldığı yaralardan dolayı Medine'de vefat etmiştir.

Hafsa dul kalınca babası onu evlendirmek için önce Osman b. Affan'a teklif etmiş ondan red cevabı alınca aynı teklifi Ebu Bekir'e yapmıştır. Ancak Ebu Bekir sessiz kalmış, bu teklife olumlu ya da olumsuz bir cevap vermemiştir.

Kocasının ölümünden sonra h.3 yılın Şâ'bân ayında Hz. Peygamber'in Aişe ile evliliğinden sonra, Uhud'tan önce Hz. Peygamber ile evlenmiştir. Hz. Peygamber'in dördüncü hanımıdır.

Hz. Peygamber bir defasında Hafsa'yı ric'î talakla boşamış, ancak Cibril'in uyarısı sonrasında bundan vazgeçmiş ona geri dönmüştür.

Hz. Peygamber'in ölümünden sonra hiçbir idari işe ve siyasi olaya katılmamıştır. Babasının idareciliği döneminde de hiçbir politik olayda rol almamıştır. Hafsa o dönemde okuma yazma bilen kadınlardan biridir.

Hafsa h.45'te Muaviye'nin hilafette olduğu dönemde vefat etmiş, Baki mezarlığına gömülmüştür. Bu dönem Muaviye'nin Medine valisi Mervan ibn. Hakem'dir.

ANAHTAR KELİMELER: Hafsa, Müslüman Kadın, Hicret, Cibril, Peygamber Hanımı.

SUMMARY
THE LIFE AND PERSONALITY OF HAFSA THE WIFE
OF THE PROPHET

Hafsa, daughter of ‘Umar b. al- Khattâb and wife of the Prophet, is said to have been born five years before Muhammad’s mission, while the ‘Kuraysh were rebuilding the Ka‘ba. Her mother was Zaynab bint Maz‘un, the sister of the famous ‘Uthmân b. Maz‘un. Married first to the Kurayshi Khunays b. Hudhâfa al-Sahmî.

Hijra, she emigrated to Medina with her father. Her husband, a Badrî, died at Medina on the return from Badr. She was offered by her father in marriage to Abû Bakr and to ‘Uthmân b. Affân; the later refused, explainig that he did not want to marry at that time.

Accordinng o the majority of the sources, Muhammad married her in the month of Sha‘ban / 625, after his marriage with Â‘isha and before the Battle of Uhud. She was thus his fourth wife.

The Prophet was annoyed and dicorved Hafsa but soon retractedhis decision because Diibrîl came down from Heaven and charged him to take back his wife because she was very devout and was to be his wife in Paradise.

After the death of the Prophet She was never engaged with any administrative and politikal subjects.And she did not play any political role even during the caliphate of her father.She was among the very few litarete women at the time.

Hafsa died at Medina in the month of Sha‘ban h. 45, during the caliphate of Mu‘âwiya she was buried the Bagee Cemetery. Marwân b. al-Hakam, who was governor of Medina at this time.

KEY WORDS: Hafsa, Müslim Woman, Hijra, Wife of the Prophet, Diibrîl.